

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЗАПОРІЗЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ**

ФАКУЛЬТЕТ СОЦІАЛЬНОЇ ПЕДАГОГІКИ ТА ПСИХОЛОГІЇ

КАФЕДРА ПСИХОЛОГІЇ

**Кваліфікаційна робота
магістра**

на тему: Психологічні аспекти професійного самовизначення старшокласників

Виконав: студент II курсу, групи 8.0538

спеціальності: 053 психологія

освітньої програми: 053 психологія

Бондар Анна Олегівна

Керівник: к.психол.н., доцент кафедри психології

Мосол Н. О.

Рецензент: к.психол.н., доцент кафедри психології

Грєдинарова О.М.

Запоріжжя
2020

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЗАПОРІЗЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ**

Факультет _____

Кафедра _____

Рівень вищої освіти _____

Спеціальність _____

(код та назва)

Освітня програма _____

(код та назва)

Спеціалізація _____

(код та назва)

ЗАТВЕРДЖУЮ

Завідувач кафедри _____

« _____ » _____ 20 ____ року

З А В Д А Н Н Я
НА КВАЛІФІКАЦІЙНУ РОБОТУ/ПРОЕКТ СТУДЕНТОВІ (СТУДЕНТЦІ)

(прізвище, ім'я, по батькові)

1 Тема роботи (проекту) _____

керівник роботи _____

(прізвище, ім'я, по батькові, науковий ступінь, вчене звання)

затверджені наказом ЗНУ від « _____ » _____ 20 ____ року № _____

2 Строк подання студентом роботи _____

3 Вихідні дані до роботи _____

4 Зміст розрахунково-пояснювальної записки (перелік питань, які потрібно розробити) _____

5 Перелік графічного матеріалу (з точним зазначенням обов'язкових креслень)

6 Консультанти розділів роботи

Розділ	Прізвище, ініціали та посада консультанта	Підпис, дата	
		завдання видав	завдання прийняв

7 Дата видачі завдання _____

КАЛЕНДАРНИЙ ПЛАН

№ з/п	Назва етапів кваліфікаційної роботи	Строк виконання етапів роботи	Примітка

Студент _____
(підпис) (ініціали та прізвище)

Керівник роботи (проекту) _____
(підпис) (ініціали та прізвище)

Нормоконтроль пройдено

Нормоконтролер _____
(підпис) (ініціали та прізвище)

РЕФЕРАТ

Кваліфікаційна робота магістра: 86 сторінок, 2 таблиці, 81 джерело, 3 додатки.

Об'єкт дослідження: професійне самовизначення старшокласників.

Предмет дослідження: ціннісні аспекти професійного самовизначення старшокласників.

Мета дослідження: вивчити особливості професійного самовизначення старшокласників та розробити програму активізації професійного самовизначення.

Гіпотеза: активізація професійного самовизначення старшокласників відбувається за умови запровадження у навчально-виховний процес загальноосвітньої школи сучасних методів профорієнтації: індивідуальні та групові консультації, тематичні дискусії, соціально-психологічний тренінг, кейс-метод, профорієнтаційні ігри.

Методи дослідження: загальні методи наукового пізнання, емпіричні, математичні методи.

Наукова новизна полягає у вивченні особливостей професійного самовизначення старшокласників. Було проведено теоретико-емпіричне дослідження ціннісних аспектів вибору професії старшокласниками, розширено наукові уявлення про психологічний зміст профорієнтаційної роботи зі старшокласниками.

Практичне значення: результати дослідження можуть бути використані у роботі психологічної служби школи та в роботі супроводу професійного самовизначення старшокласниками центрів зайнятості.

ПРОФЕСІЯ, ВИБІР ПРОФЕСІЇ, ПРОФЕСІЙНЕ САМОВИЗНАЧЕННЯ,
ЦІННОСТІ, СТАРШОКЛАСНИКИ, ТРЕНІНГ

ЗМІСТ

ВСТУП.....	6
РОЗДІЛ 1. Теоретичні основи професійного самовизначення	10
1.1. Професійне самовизначення як предмет психологічних досліджень	10
1.2. Психологічні особливості формування професійного самовизначення у юнацькому віці	20
1.3. Умови та фактори професійного самовизначення старшокласників	31
РОЗДІЛ 2. Експериментальне вивчення ціннісних аспектів професійного самовизначення старшокласників	47
2.1. Методи, методика і процедура дослідження	47
2.2. Результати дослідження та їх інтерпретація	52
2.3. Програма активізації професійного самовизначення старшокласників.....	60
ВИСНОВКИ	76
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	81
ДОДАТКИ	92

ВСТУП

Актуальність дослідження. Науково-технічна революція суттєво вплинула на умови, засоби і характер трудової діяльності людини. Все це вимагає від освітньо-виховних закладів усіх типів вищого рівня підготовки школярів до майбутньої трудової діяльності. Закінчуючи загальну середню школу кожен випускник має самостійно визначити свій соціальний та професійний статус, що передбачає розуміння змісту своєї майбутньої професійної діяльності, задоволення своїх соціальних потреб у професійній сфері, самоствердження у своєму соціальному середовищі тощо. Тому, одним з найважливіших завдань сучасної системи освіти є підготовка учнівської молоді до професійного самовизначення.

Проблему професійного самовизначення досліджували ще стародавні науковці. Застерігаючи молодь від помилок у виборі життєвого шляху, вони, проте, стверджували, що молоді притаманні риси, завдяки яким вона здатна самостійно вирішувати складні проблеми, що стосуються її майбутнього. Але якщо раніше питання професійного самовизначення були предметом розмірковування окремих мислителів, то тепер воно стало галуззю наукового знання, в якому працюють велике число дослідників. Не зважаючи на потужні розробки у галузі професійного самовизначення, ця проблема не втрачає своєї гостроти і актуальності, в ній відкриваються нові сторони, пов'язані з особливостями розвитку сучасного суспільства і людини в ньому. Відомо, що для більшості випускників загальноосвітньої школи ситуація професійного самовизначення є стресовою, адже це один із вирішальних виборів у житті кожної людини, який передбачає активний пошук свого місця у професійній структурі суспільства через процеси професійної самоідентифікації, самовизначення та саморозвитку. Від вдалого професійного самовизначення залежить не тільки ефективність реалізації особистісного потенціалу людини, але й функціонування суспільства в цілому.

Нажаль, сьогодні проблема професійного вибору практично повністю покладена на плечі молодих людей та їх батьків. Численні дослідження фіксують, що старшокласникам бракує інформації про професії, які існують у суспільстві, їх зміст та умови професійної діяльності, про сучасний ринок праці. Сьогодні, інформаційний потік повідомлень, що стосуються шляхів працевлаштування (вибору навчального закладу для продовження навчання, тимчасової і сезонної зайнятості, гуртків і секцій, в яких можна розвинути свої здібності, набути додаткових умінь і навичок тощо) великий і розрізнений, через це випускнику, який має намір продовжити свою освіту (або працевлаштуватися), стає все важче зробити свій вибір. Молодим людям не вистачає знань про власні можливості, про відповідність між професійними уподобаннями та власними схильностями й здібностями, в той час як основою вибору професії є уявлення особистості про майбутнє, які виводять її за рамки наявної ситуації і є програмою її розвитку. Усвідомлення сенсу професійної діяльності, знання вимог до професій і перспектив їх розвитку, здатність узгодити професійну діяльність з іншими важливими життєвими контекстами є властивим для автономної особистості. Поведінка автономної особистості на ринку праці передбачає загальне орієнтування в соціально-економічній ситуації, знання вакансій, а також наявність навичок пошуку роботи, складання резюме, проходження співбесіди, а тому відбувається формування затребуваного фахівця, адже відносний баланс між попитом і пропозицією робочої сили може бути досягнутий при наявності професійної компетентності. Особистість, яка не готова задовольнити вимоги реальності, залишається незатребуваною.

Аналіз психолого-педагогічної літератури свідчить, що багато дослідників, які працювали над проблемою формування готовності учнів до професійного самовизначення, пропонують забезпечувати її вирішення через удосконалення якості змісту навчально-трудової діяльності учнів, що позитивно впливатиме на засвоєння необхідних знань та умінь. Інші дослідники, вважаючи готовність до професійного самовизначення

інтегральною якістю особистості, наголошують на необхідності виховувати такі її складові, як потреби, інтереси, ціннісні орієнтації, ідеали. З огляду на це, виникла потреба в детальному дослідженні саме виховних та пов'язаних з ними профорієнтаційних аспектів означеної вище проблеми. Тому, враховуючи актуальність проблематики, недостатній рівень теоретичної та практичної розробки, нами була визначена тема дослідження «Психологічні аспекти професійного самовизначення старшокласників».

Об'єкт дослідження: професійне самовизначення старшокласників.

Предмет дослідження: ціннісні аспекти професійного самовизначення старшокласників.

Мета дослідження: вивчити особливості професійного самовизначення старшокласників та розробити програму активізації професійного самовизначення.

Гіпотеза: активізація професійного самовизначення старшокласників відбувається за умови запровадження у навчально-виховний процес загальноосвітньої школи сучасних методів профорієнтації: індивідуальні та групові консультації, тематичні дискусії, соціально-психологічний тренінг, кейс-метод, профорієнтаційні ігри.

Завдання дослідження:

- здійснити теоретичний аналіз наукової літератури з проблеми професійного самовизначення старшокласників;
- теоретично обґрунтувати психологічні чинники формування професійного самовизначення старшокласників;
- з'ясувати умови та фактори, які впливають на формування професійного самовизначення старшокласників;
- провести дослідження ціннісної сфери старшокласників як фактору вибору професії;
- розробити програму активізації професійного самовизначення старшокласників.

Методи дослідження: загальні методи наукового пізнання, емпіричні, математичні методи.

Наукова новизна полягає у вивченні особливостей професійного самовизначення старшокласників. Було проведено теоретико-емпіричне дослідження ціннісних аспектів вибору професії старшокласниками, розширено наукові уявлення про психологічний зміст профорієнтаційної роботи зі старшокласниками.

Практичне значення: результати дослідження можуть бути використані у роботі психологічної служби школи та в роботі супроводу професійного самовизначення старшокласниками центрів зайнятості.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ПРОФЕСІЙНОГО САМОВИЗНАЧЕННЯ

1.1. Професійне самовизначення як предмет психологічних досліджень

Аналіз основних джерел і публікацій свідчить про те, що дослідженню професійного самовизначення та професійної самоідентифікації в різних її аспектах присвятили свої праці такі вчені, як Т. Ананко, Л. Донг, Т. Дурксен, Е. Зеєр, Л. Інжиєвська, С. Калді, Р. Классен, Є. Клімов, Е. Ксакакос, М. Кузів, В. Лозовецька, Г. Москалик, М. Пряжников, А. Резвані, П. Хосраві, Г. Саппа, І. Підкуркова, П. Хосраві та ін. [49]. У роботах В. А. Архіпова, О. Бабосова, В. Журавльова, Ю. Зубок, В. Лісовського, Є. Павлютенкова, В. Потапова, В. Чупрова знаходимо аналіз чинників, що впливають на формування професійного самовизначення та професійну мотивацію молоді, а проблема соціальної обумовленості вибору тих чи інших професій, динаміка їх престижу, професійні інтереси та наміри представлені в наукових дослідженнях Є. Головахи, Д. Костянтинівського, Г. Костюка, М. Траскунової, М. Тітми, В. Шубкіна. Вивченню проблеми формування готовності до вибору професії і майбутньої трудової діяльності присвячено ряд філософських, соціологічних та психологічних досліджень К. Абульханової-Славської, Ю. Алферова, С. Батишева, Л. Буєвої, Ф. Іващенко, Д. Кікнадзе, Є. Клімова, Я. Коломинського, А. Короткевича, Г. Костюка, Б. Ломова, В. Моляко, В. Мясіщева, В. Полякова, Д. Узнадзе, В. Чебишевої та інших. Загальним проблемам профорієнтаційної роботи з учнівською молоддю, питанням професійного самовизначення присвячено роботи Л. Йовайши, Є. Клімова, Є. Костяшкіна, М. Левківського, Г. Левченка, В. Мадзігона, Є. Павлютенкова, А. Сазонова, В. Симоненка, М. Скаткіна, М. Тименка, Д. Тхоржевського, Б. Федоришина, С. Чистякової, М.

Янцура та ін. Проблеми формування готовності до конкретних видів професійної діяльності розглядаються у дослідженнях Г. Бас, Р. Гарбича, Е. Корабліної, Р. Лучечка, Н. Матяш, С. Осадчого, О. Осипова, А. Пашинського, Л. Соколової, О. Тополь, Н. Шевченко, В. Ширинського [39].

Дослідження професійного самовизначення здійснюється в рамках декількох напрямків, серед яких слід виділити педагогічне (П. Щедровицький) [60], психологічне (І. Кон) [28], профорієнтаційний (Є. Клімов [25]), М. Пряжников [53]), життєдіяльнісний (Л. Божович [8], М. Гінзбург [12]), напрямок професійного розвитку (О. Семеняка [61]). Велика увага приділяється аналізу структури професійного самовизначення (Є. Клімов [25]). Активно досліджуються різноманітні фактори професійного самовизначення (Л. Анциферова [4]).

Педагогічний підхід звертає основну увагу на процес самовизначення, на психологічні механізми процесу самовизначення, які обумовлюють входження в соціальні структури, сфери життя і формують певний стан самовизначення особистості.

В рамках життєдіялісного підходу професійне самовизначення розглядається як етап життєвого шляху особистості. Л. Божович зазначає, що рішення про вибір професії приймається протягом декількох років, проходячи ряд стадій. «На стадії фантастичного вибору (до 11 років) дитина, розмірковуючи про майбутнє, ще не вміє пов'язувати цілі і засоби. Первинний вибір проводиться в умовах мало диференційованих уявлень про професії, за відсутності виражених інтересів і схильностей. У міру інтелектуального розвитку підліток або юнак все більше цікавиться умовами реальності, але ще не впевнений у своїх здібностях – стадія пробного вибору (до 16-19 років). З безлічі варіантів поступово виділяються кілька найбільш реальних і прийнятних варіантів, між якими і належить вибирати. Стадія реалістичного вибору (після 19 років) включає обговорення питань з обізнаними особами, усвідомлення можливості конфлікту між здібностями, цінностями і об'єктивними умовами реального світу» [7, 216].

З точки зору професійного розвитку (А. Маслоу, О.Семеняка) процес професійного самовизначення охоплює тривалий період життя людини – від появи зачатків професійних інтересів і схильностей в дитячому віці до остаточного затвердження в обраній сфері професійної діяльності в роки зрілості. Протягом цього періоду відбувається не тільки власне професійне, соціальне, а разом з тим і життєве самовизначення особистості. О.Семеняка вказує на те, що в понятті самовизначення, яке набуло широкого поширення в соціологічній літературі, підкреслений той важливий момент розуміння проблеми розвитку особистості, який пов'язаний з її самостійним вибором професійного і життєвого шляху. Дійсно, на особистість впливає настільки широкий спектр різних, нерідко протилежних за спрямованістю факторів зовнішнього середовища, що тільки за умови активного освоєння і осмислення всіх цих впливів можливий вибір професійного і життєвого шляху, який відповідає потребам і інтересам особистості. «Самовизначення передбачає акцент на самодетермінації особистості, в якій ключову позицію займає детермінація майбутнім – життєвими цілями, планами і орієнтаціями» [9, 28].

А. Маслоу запропонував концепцію професійного розвитку і виділив в якості центрального поняття самоактуалізацію як прагнення людини удосконалюватися, висловлювати, проявляти себе в значущу для нього справі. У його концепції близькими до поняття «самовизначення» є такі поняття як «самоактуалізація», «самореалізація» і «самоздійснення» [38, 30].

Отож професійне становлення може розглядатися з двох аспектів. Перший – $khpZevgh-_d h g h f \cdot q g$ передбачає опис і вивчення процесів професійного становлення як соціального процесу, який визначає рух трудових ресурсів, економічний і виробничий потенціал суспільства, специфіку ринку праці та ринку робочої сили. У психолого- $i _ ^ Z] h] \cdot q g$ аспекті професійне становлення розглядатися як індивідуальний особистісний процес, основним елементом якого є особистісний вибір. Такий розподіл зумовлюється специфікою суперечностей власне процесу професійного становлення, які на соціальному рівні виступають як суперечності між потребами суспільства у

професійних кадрах і реальними потребами професії, життєвими планами людей, а на психологічному рівні – як суперечність між потребою бути корисним суспільству і потребою кожного в самореалізації [27; 28].

Соціальна психологія розглядає процес професійного самовизначення як взаємодію особистості та її соціального оточення, при цьому акцентуючи на усвідомленні особистістю свого місця в групі, усвідомленні, що супроводжується прийняттям чіткої позиції у групових взаємодіях та усвідомленні свободи діяти відповідно до ціннісних орієнтацій групи у відносній незалежності від групового тиску; а також у руслі більш загальної для психології проблеми – соціалізації особистості, яка охоплює проблему взаємодії людини і суспільства в аспекті соціального формування, саморозвитку особистості. При цьому необхідно звернути увагу на вивчення конкретного життєвого шляху особистості, тих осередків мікро- та макросередовища, через які особистість проходила шлях свого розвитку. За М. Гінзбургом, самовизначення – це визначення людиною свого життєвого шляху, пошук свого місця в суспільстві, шляхів включення себе у життя соціального цілого [13]. Ми не в змозі розглядати професійне самовизначення окремо від особистісного і соціального самовизначення.

Якщо говорити про поняття самовизначення в цілому, то це вільне обрання людиною своєї долі, здійснена самодетермінація, що представляє собою механізм соціальної детермінації, яка не може діяти інакше, як будучи активно преломленою самим суб'єктом [61]. Відповідно, механізмом самовизначення є, перш за все, інтелектуальна робота по рефлексії життєвої ситуації.

І. Кон та В. Сафін розглядали історичний розвиток феномену самовизначення, зв'язок самовизначення з розвитком діяльності, мотивації, самосвідомості особистості. Також, І. Кон, вивчаючи особистість як одне ціле, прийшов до висновку, що професійне самовизначення ототожнюється з поняттям вибору життя, пошуку себе, свого місця в світі. Важливе значення дослідник віддає генезису самосвідомості як невід'ємному компонентів

самовизначення. При цьому він звужує сам процес професійного самовизначення та визначає його завершення, або останній етап, як етап вибору професії [60; 66; 68].

Згідно І. Кону, професійне самовизначення – це «дії молодого людини по самоаналізу, самопізнання і самооцінювання власних здібностей і ціннісних орієнтацій, дії призначені для кращого розуміння ступеня відповідності власних особливостей вимогам обраної професії і дії з саморозвитку у себе здібностей і можливостей в процесі професійної підготовки та навчання з метою досягнення більш повної відповідності самого себе щодо обраної професії і професії щодо власних прагнень» [30, 33]. Тобто, змістом самовизначення виступають процеси самопізнання (усвідомлення власних інтересів, схильностей, уподобань, особливо свого характеру та темпераменту), самооцінювання (порівняння результатів самопізнання з наявними поданими професійними вимогами, що висувуються з боку обраної професії) і саморозвитку (цілеспрямоване формування в собі тих якостей, які необхідні для успішного вибору майбутньої професійної діяльності).

У своїх дослідженнях А. Мудрик вивчав професійне самовизначення у зв'язку з життєвими перспективами особистості і плануванням майбутнього [46].

Передісторія виникнення професійної спрямованості, в найзагальнішому вигляді, на думку Л. Божович, обумовлена вже сформованими до даного часу якостями особистості, її поглядами, прагненнями, переживаннями тощо [7].

Аналіз наукової літератури дозволив виділити наступні визначення поняття професійного самовизначення:

С. Чистякова розглядає професійне самовизначення як готовність до вибору професії і визначає її як стійку цілісну систему професійно важливих якостей особистості (позитивне ставлення до обраного виду професійної діяльності, наявність необхідних знань, умінь, навичок).

М. Ретивих розглядає «професійне самовизначення як інтегральну властивість особистості, що сприяє усвідомленому і самостійному здійсненню

стратегії професійного вибору, що проявляється в моральній, психофізіологічній і практичній готовності до формування та реалізації професійних намірів і прагнень» [32, 17].

М. Пряжников говорить про те, що «сутністю професійного самовизначення є самостійне і усвідомлене знаходження смислів в обраній або у вже виконуваній роботі і всій життєдіяльності в конкретній соціально-економічній ситуації, а також знаходження сенсу в самому процесі самовизначення» [52, 65].

А. Маркова в якості вищого етапу розвитку професіонала виділяє «етап творчого самовизначення себе як особистості професіонала», де важливу роль відіграють “самопобудова” та “самотворення” [37]. Це, у свою чергу, припускає розвинене уявлення про себе як про реального професіонала і як про бажаного професіонала.

З точки зору О. Осницького, професійне становлення розглядається як розгорнутий у часі процес оволодіння професією, який передбачає співвідношення розвитку, формування та активного внеску людини у власний професійний розвиток [48]. Одним з провідних етапів професійного становлення є професійне самовизначення у юнацькому віці. Воно починається з моменту вибору професії та має довгу історію розвитку: воно відбувається в ході активного оволодіння основами даної професії, необхідними знаннями та вміннями в ході поступового підвищення рівня професійної майстерності. Необхідною умовою успішності професійного становлення як на етапі первинної професіоналізації, так і на етапі професійного навчання є загальна здатність самостійно організовувати власну діяльність та керувати нею.

В. Поляков стверджує, що «професійне самовизначення передбачає вибір кар'єри, сфери прикладання і саморозвитку особистісних можливостей, а також формування практичного, дієвого ставлення особистості до соціокультурних та професійно-виробничих умов її суспільно корисного буття і саморозвитку» [50, 33].

У роботах Є. Клімова професійне самовизначення – це діяльність людини, зміст якої не тільки змінюється на різних етапах розвитку індивіда як суб'єкта праці, а й передбачає активізацію самопізнання і самовиховання підростаючої людини.

Таким чином, формування позитивного ставлення до праці, засвоєння певних трудових навичок і вибір професії – невід'ємні компоненти становлення особистості.

У своїх дослідженнях Є. Клімов виділяє два рівня професійного самовизначення:

- гностичний (перебудова свідомості і самосвідомості);
- практичний (реальні зміни соціального статусу людини) [25].

Якщо процес самовизначення становить основний зміст розвитку особистості в роки ранньої юності, то формування професійної спрямованості утворить основний зміст самовизначення.

Тож, з огляду на дослідження, процес професійного самовизначення включає розвиток самосвідомості, формування системи ціннісних орієнтацій, моделювання свого майбутнього, побудова еталонів у вигляді ідеального образу професіонала. Особистісне самовизначення людини відбувається на основі освоєння суспільно вироблених уявлень про ідеали, норми поведінки та діяльності. В даний час соціальна орієнтація багато в чому визначає професійна самосвідомість людини, його професійне самовизначення і професійний вибір.

Специфічні моменти самосвідомості, формування Я-концепції, що включає образ «Я-професіонала», залежать від ступеня узгодженості ідеального і реального «образу-Я» та ідеального і реального образу професії. Співвідношення «Я-реального» і «Я-ідеального» визначає вимоги людини до себе. Потреба в задоволенні власного «Я» (самоповагу, власної значущості та компетентності) повинна реалізуватися в самоствердженні і самовираженні людини, в його прагненні проявити себе.

Самовизначена особистість – це суб'єкт, що усвідомив, чого він хоче (свої цілі, життєві плани, ідеали), що він є (свої особистісні і фізичні властивості), що він може (свої можливості, схильності), чого від нього чекає суспільство.

Таким чином, вибір професії передбачає певний рівень розвитку професійної самосвідомості, що включає образ майбутньої професії, реального і ідеального «Я». Вибір професійного шляху мотивує постановку тих чи інших професійних і життєвих цілей. Важливе значення набуває соціально-професійна позиція людини, головними складовими якої є смислоутворюючі мотиви, ціннісні орієнтації та смислові установки.

Виходячи з особистісного підходу, С. Боровікова виділяє чотири стадії процесу професійного самовизначення:

1. Виникнення та формування професійних намірів та первинне орієнтування в різних сферах праці (старший шкільний вік). На цій стадії відбувається переоцінка учбової діяльності: в залежності від професійних намірів, змінюється мотивація.

2. Професійне навчання як освоєння вибраної професії.

3. Професійна адаптація, яка характеризується самостійною трудовою діяльністю, формуванням індивідуального стилю діяльності (ІСД) та включенням в систему виробничих та соціальних стосунків.

4. Самореалізація в праці (часткова або повна) – виправдання або не виправдання тих очікувань, які пов'язані з професійною діяльністю. Ситуація вибору професії характеризується двобічністю: з одного боку – світ професій, який має щонайширший спектр різних характеристик, з іншого – суб'єкт вибору професії, особистість з усіма її особливостями [54].

Згідно О. Єрмолаєвої в сучасних умовах професія стає не тільки засобом досягнення матеріального благополуччя, але й провідною сферою соціальної реалізації особистості [20]. Тому головною областю дослідження залишалася психологія становлення професіонала. Область дослідження О. Єрмолаєвої – психологія соціальної реалізації професіонала в системі ідентифікаційних відносин «людина-професія-суспільство». Основним смисловим змістом її

роботи є визначення реалізації професіонала, яке розглядається не як самореалізація, яка відбувається всередині суб'єкта і в інтересах суб'єкта, ступінь якої оцінюється суб'єктом ж, з позиції того, наскільки йому підходить ця професія, а як реалізація, звернена зовні, здійснювана у формі соціальних професійних вчинків, через які вже соціум оцінює, наскільки йому підходить цей професіонал, якою мірою він відповідає його інтересам і запитам. Реалізація професіонала вплетена в контекст професіогенезу як закономірна циклічна зміна соціально-історичних періодів, які характеризуються своєрідністю відносин професіонала з самим собою, суспільством, предметом і засобами праці.

Підкреслюючи нерозривний зв'язок професійного самовизначення з самореалізацією людини в інших важливих сферах життя, М. Пряжников обґрунтував змістовно процесуальну модель професійного самовизначення особистості:

- Усвідомлення цінності суспільно-корисної праці і необхідності професійної підготовки.
- Орієнтування в соціально-економічній ситуації і прогнозування престижності обраної праці.
- Загальне орієнтування в світі професійної праці і виділення професійної мети – мрії.
- Визначення ближніх професійних цілей як етапів і шляхів до далекої мети.
- Інформування про професії та спеціальності, відповідних професійних навчальних закладах і місцях працевлаштування.
- Уявлення про перешкоди, що ускладнюють досягнення професійних цілей, а так само знання своїх достоїнств, що сприяють реалізації намічених планів і перспектив.
- Наявність системи резервних варіантів вибору на випадок невдачі по основному варіанту самовизначення.

– Початок практичної реалізації особистої професійної перспективи і постійне коректування намічених планів за принципом зворотного зв'язку [53, 31].

Отже, питання професійного самовизначення вивчається вже дуже давно, існує багато поглядів різних дослідників на цю проблематику, але на сьогоднішній день не існує однозначного, загальноприйнятого визначення цього поняття. Відсутність загальноприйнятого поняття «професійного самовизначення» є причиною того, що існує дуже багато поглядів та підходів як цей процес відбувається, коли він починається, коли завершується. Наприклад, одні дослідники визначають завершеним процес професійного самовизначення, коли відбувся вступ людини до навчального закладу або вихід на роботу, а інші розглядають цей процес більш пролонговано, до моменту закінчення навчання у конкретній професії та до початку трудової діяльності. Крім того, існує ще й інша точка зору, яка визначає завершення процесу самовизначення у професії підготовкою спеціаліста згідно з соціальним еталоном, де критерієм виступає диплом про закінчення навчального закладу. На нашу думку, не можна акцентувати увагу на виборі професії, бо сам процес вибору – не поодинокий акт і може виникати впродовж життя людини. Вибір професії – це не тільки вибір того чи іншого виду діяльності, а, поряд із визначенням свого покликання, ще й вибір відповідного життєвого шляху, місця у процесі суспільного виробництва, засіб включення у життя соціального середовища, незалежний від вікових рамок. Сам вибір хоч і є дуже відповідальним і потребує від людини високого ступеня розвитку особистості, рівня її зрілості, не можна назвати професійним самовизначенням тому, що це тільки соціальна орієнтація на конкретний професійний статус, який у майбутньому необхідно буде конкретизувати шляхом вибору спеціальності, місця роботи та інше [12; 39; 19; 60; 76].

1.2. Психологічні особливості формування професійного самовизначення у юнацькому віці

Юність – це етап онтогенезу психіки, коли впродовж відносно незначного часу відбуваються глибинні зміни особистості. При цьому в юнаків не тільки з'являються нові інтереси, прагнення, але й відмирають, втрачаються чи суттєво видозмінюються старі. В даному періоді на перший план висуваються мотиви, пов'язані з життєвими планами молодшої людини, її майбутніми намірами. Головною суперечністю ранньої юності є потреба в самовизначенні та неадекватний життєвий досвід. В ході вирішення цієї суперечності юнак шукає своє місце в дорослому світі, формує свої подальші життєві плани та шляхи їх реалізації, тому головним особистісним новоутворенням ранньої юності є самовизначення.

Юність – завершальний етап формування особистості. За віковою періодизацією юнацький вік поділяють на дві частини: рання юність (14,5-15 – 17 років) та старший юнацький вік (18-25 років).

Рання юність (старший шкільний вік) охоплює вікові межі 14,5-15 – 17 років.

Старший школяр стоїть на порозі виходу у самостійне життя. Тому рання юність – це вік безпосередньої підготовки підростаючої особистості до життя як дорослої людини. Важливі завдання юнацького віку – вибір професії, підготовка до трудової діяльності та підготовка до вступу у шлюб та створення власної сім'ї. Л. Божович підкреслює, що саме це створює нову соціальну ситуацію розвитку.

Перед старшим шкільним віком постає необхідність самовизначення, вибору свого життєвого шляху як завдання найважливішої життєвої значущості. Вибір професії стає психологічним центром ситуації розвитку старшокласника. Старші школярі дивляться на теперішнє уже з позиції майбутнього.

Старший шкільний вік – початкова стадія фізичної зрілості і одночасно стадія статевого дозрівання. Старшокласники готові до фізичних та розумових навантажень. Фізичний розвиток сприяє формуванню навичок і вмінь у праці, спорті, відкриває можливості для вибору професії. Усвідомлення своєї фізичної сили і привабливості, здоров'я впливає на формування у юнаків та дівчат високої самооцінки, впевненості в собі, життєрадісності, оптимізму, активності, поривання до дій.

Проте статева зрілість не означає зрілості соціальної. Юність є перехідним періодом від зрілості фізичної до зрілості соціальної. Якщо статеve дозрівання у зв'язку із акселерацією настає раніше на 2-3 роки, соціальна зрілість настає пізніше, оскільки більше часу потрібно для здобуття освіти.

Саме в ранньому юнацькому віці головним новоутворенням є відкриття власного Я, розвиток рефлексії, усвідомлення власної індивідуальності та її властивостей, поява життєвого плану, настанова на свідому побудову власного життя. Значної ваги у свідомості старшокласників набуває усвідомлення ними тих якостей оточуючих людей і своїх власних, які зумовлюють людські взаємини.

Ранній юнацький вік має вирішальне значення в розвитку особистості, накладаючи відбиток на подальший життєвий шлях. Адже здійснений у юнацтві життєвий вибір буде визначати в подальшому успішність життєвого шляху особистості в цілому.

В ранній юності значно зменшується гострота міжособистісних конфліктів і меншою мірою проявляється негативізм у взаєминах з оточуючими людьми. Покращується загальне фізичне і емоційне самопочуття дітей, зростає їхня контактність та комунікативність. Відзначається більше витримки у поведінці. Усе це засвідчує, що криза підліткового віку або пройшла, або ж іде на спад. Одночасно відбувається стабілізація внутрішнього світу, що виявляється у зниженні рівня тривожності, нормалізації самооцінки.

Ранній юнацький вік – це вік не менших зрушень, ніж підлітковий, проте вони якісно інші і пов'язані із пошуками відповіді на запитання “яким бути?”.

Особливо значущим є те, що в цей період завершується статеві ідентифікація, прийняття дорослих статевих ролей, процес перетворення хлопчиків на чоловіків, дівчаток – на жінок, тобто формується психологічна стать. Рання юність не менш психологічно складний період, ніж підлітковий. Але на цьому віковому етапі не так гостро позначаються фізіологічні та ендокринні процеси, відсутні різкі зміни у сприйнятті себе і оточуючих. Натомість інтенсивніше формується внутрішня позиція молодих чоловіків і жінок, виникає своє ціннісно-сміслові розуміння тих якостей людини, які характеризують її як представника певної статі, активізується вироблення особистих поглядів на характер взаєностосунків чоловіка і жінки. Самосвідомість у ранньому юнацькому віці структурується навколо статевого розвитку особистості (Л. Божович, М. Боришевський, І. Кон). Саме рівень розвитку статевої свідомості та самосвідомості визначає потреби, ціннісні орієнтації, мотиви поведінки людини як статевої істоти.

Юнаки та дівчата намагаються досягти автономії. При цьому розмежовується поведінкова автономія (потреба і право самостійно вирішувати питання, які стосуються їх особистого життя), емоційна автономія (потреба і право мати власні прив'язаності, вподобання та вибирати їх незалежно від батьків), моральну і ціннісну автономію (потреба і право на власні погляди, норми, ціннісні орієнтації і фактична їх наявність).

Старший юнацький вік (18-25 років) – це початок дорослості. На цьому етапі молода людина є уже зрілою і в фізичному, і в соціальному плані.

Учбово-професійна діяльність є основним видом діяльності старшого школяра. Нова соціальна позиція старшокласника змінює для нього і значущість учіння, його завдань та цілей. Старші школярі оцінюють навчальний процес з точки зору того, що він дає для їх майбутнього. У них, в порівнянні з підлітками, зростає інтерес до учіння. Це пов'язано з тим, що утворюється нова мотиваційна структура учіння, відбуваються зрушення у мотиваційній сфері їх діяльності. Мотивація зумовлюється свідомо поставленою метою і носить довільний характер.

Мотиваційна сфера учіння включає в себе:

- мотиви пов'язані із самовизначенням і підготовкою до самостійного життя (орієнтація на майбутнє, на віддалені перспективи і цілі займає провідне місце, є досить дієвою);
- широкі соціальні мотиви (прагнення стати повноцінним членом суспільства, переконання щодо практичної значущості науки, переконання щодо зростання спроможності конкурувати на ринку праці за рахунок власної компетентності та ерудованості);
- інтерес до змісту і процесу навчання (з'являється інтерес до методів наукового дослідження, до самостійної пошукової діяльності).

Старшокласники добре розуміють значення навчання для майбутньої трудової діяльності, для продовження навчання у вищих навчальних закладах, здобуття спеціальності, для життя. Така пізнавальна мотивація може поширюватись на усі предмети, на цикл певних предметів чи на окремих предмет. Вибірковість пізнавальних інтересів старших школярів часто пов'язана з життєвими планами, які сприяють формуванню учбових інтересів. Характерне взаємопроникнення широких соціальних і пізнавальних мотивів.

Особливості мотивації учбової діяльності старшокласників виявляються і в їхньому ставленні до шкільних оцінок. Старшокласники глибоко оцінюють ерудицію та глибокі знання, які виходять за межі шкільної програми, підручників.

Мотивами навчання старшокласники можуть виступати:

- інтерес до загальної позитивної успішності, який пов'язаний з бажанням успішно закінчити школу чи розширити свою обізнаність і виявляється в однаковому інтересі до всіх дисциплін, які викладаються в школі.
- поєднання загального інтересу з вибіркоким інтересом до того чи іншого навчального предмета, що стосується обраної спеціальності або з яких доведеться скласти вступний іспит до ВНЗ.

У старшому шкільному віці встановлюється тісний взаємозв'язок між професійними і учбовими інтересами. Вибір професії сприяє формуванню

учбових інтересів, старші школярі починають цікавитися тими предметами, які їм потрібні у зв'язку з вибраною професією.

Створюються сприятливі умови для ознайомлення учнів з психологічною характеристикою професій, тобто з тими вимогами, які висуваються до уваги, мислення, характеру та інших психологічних особливостей людини у тій чи іншій професії.

Традиційно юнацький вік розглядається з позиції професійного вибору (М. Пряжников, 1996). Є. Клімов спеціально виділяє в стадіях становлення професіонала стадію оптації, яка припадає на аналізований вік, коли людина приймає принципове рішення про вибір шляху професійного розвитку. Стадія оптації, на думку автора, охоплює період з 11-12 до 14-18 років. Л. Головей вважає, що основою адекватного професійного вибору є формування пізнавальних інтересів та професійної спрямованості особистості. У 16-17 років посилюється інтеграція інтересів і в той же час їх диференційованість у відповідності зі статтю. Має місце об'єднання пізнавальних і професійних інтересів. Далі на етапі початкової професіоналізації відбувається звуження пізнавальних інтересів, яке визначається професійною спрямованістю і вибором професії. Професійна спрямованість спирається на індивідуально-психологічні особливості, систему потенціалів особистості і має достатньо виражену статеву специфіку: у хлопчиків частіше зустрічається технічна спрямованість, у дівчаток – соціальна та художня.

Процес професійного самовизначення проходить ряд етапів. Перший етап – дитяча гра, в ході якої дитина приймає на себе різні професійні ролі і програє окремі елементи пов'язані з тією чи іншою її поведінки. Другий етап – підліткові фантазії, коли він бачить себе в мріях представником привабливою для нього професії. Третій етап, що охоплює весь підлітковий та юнацький вік, – попередній вибір професії. Різні види діяльності сортуються і оцінюються спочатку з точки зору інтересів підлітка. Далі з точки зору його здібностей (у мене добре йде математика, чи не зайнятися нею?) І, нарешті, з точки зору його системи цінностей (я хочу допомагати хворим – стану лікарем). Четвертий етап,

на думку І. Кона, – практичне ухвалення рішення, власне вибір професії, він включає два головні компоненти: визначення рівня кваліфікації майбутньої праці, обсягу та тривалості необхідної підготовки до нього, тобто вибір конкретної спеціальності. Але, судячи з даних соціологів, орієнтація на вступ до вузу формується раніше, ніж дозріває вибір конкретної ситуації.

Юнацьке самовизначення має комплексний характер, так як розповсюджується не тільки на професійну сферу (вибір майбутньої трудової діяльності), а й на сімейну (вибір шлюбного партнера, створення сім'ї), громадянську (суспільні позиції, вибір друзів) тощо. Його формування ускладнюється дисбалансом між швидким дорослішанням, статевим дозріванням і повільнішим настанням соціальної зрілості юнака.

Американський психолог Е.Еріксон вважав головним особистісним надбанням юнаків ідентичність, яка співзвучна з поняттям самовизначення.

Ідентичність (психосоціальна тотожність) – баланс, узгодженість між внутрішніми психічними якостями особистості та її соціальними ролями, діяльністю й поведінкою.

Якщо молода людина, за думкою психолога, не знаходить своєї ідентичності, то потрапляє в несприятливу для її психіки ситуацію змішування (дифузії) ролей. У своїх наукових працях І. Кон зазначає, що самореалізація проявляється через працю, роботу і спілкування. Вважає, головним психологічним придбанням ранньої юності відкриття свого внутрішнього світу, усвідомлення своєї унікальності, неповторності і несхожості на інших. Це відкриття безпосередньо пов'язане з відокремленням особи і переживається старшокласниками як цінність.

На думку Є. Головахи, головна суперечність життєвої перспективи старшокласників – недостатня самостійність і готовність до самовіддачі заради майбутньої реалізації своїх життєвих цілей. Віддалена перспектива свого майбутнього бачиться деяким старшокласникам більш ясно і чітко, ніж найближче майбутнє, яке залежить від них самих.

Пошуки ідентичності, замінені вибором дорослих чи здійснені під впливом випадкових обставин, визначають передчасний (приречений) варіант розвитку. Відкладений процес формування особистості, пов'язаний з несприятливими життєвими обставинами чи внутрішньою неготовністю юнака відображає відстрочений вибір або мораторій. Знаходження молодою людиною балансу між бажаннями і можливостями, узгодження своїх потреб щодо майбутнього з соціально зумовленою ситуацією розвитку вказує на досягнення зрілої ідентичності. Зазначені варіанти формування ідентичності є одночасно її типами та етапами [8, 155].

Досягнення юнаком зрілої ідентичності дозволяє виробити життєвий план і приступити до його реалізації. За думкою І. Кона, життєвий план – це план діяльності, тому він "заземлюється" в першу чергу на вибір професії. Отже, провідним напрямком самовизначення в ранній юності є *ijhn_kcgbcs* який має певну динаміку.

У психологічній науці існує досить багато концепцій і теорій, що описують вікову динаміку професійного самовизначення. Наприклад, у популярній сьогодні теорії компромісу з реальністю за Є. Гінзбергом процес професійного самовизначення триває у три стадії: стадія фантазування, гіпотетична та реалістична стадії [12].

Стадія фантазування триває у перші 11 років життя і полягає у появі та чергуванні бажань займатись тією чи іншою професійною діяльністю в майбутньому. При цьому такі фантазії виникають незалежно від реальних потреб, здібностей, можливостей дитини і скоріше є спробами ідентифікуватися до інших людей з її середовища.

Гіпотетична стадія триває з 11 до 17 років і поділяється на чотири періоди. У період інтересу (11-12 років) підлітки роблять вибір професії у відповідності зі своїми інтересами та схильностями. У період здібностей (13-14 років) підліток починає приділяти вибірково увагу до освітніх та кваліфікаційних вимог до конкретних професій, до соціального статусу і рівня матеріальної оплати у різних професіях і співвідносити все це зі своїми

здібностями. У період оцінювання (15-16 років) відбувається зіставлення своїх здібностей, інтересів, цінностей з вимогами конкретних професій, з'являється можливість більш критично і реалістично ставитись до результатів такого порівняння. Перехідний період (близько 17 років) збігається із закінченням загальноосвітнього навчального закладу і полягає у переході від гіпотетичного до реалістичного вибору професії. Реалістична стадія також неоднорідна і містить у собі, на думку Є. Гінзберга, три періоди. На цій стадії молоді люди (від 17 років і старші) роблять остаточний вибір професії. У період дослідження (17-18 років) активність у професійному виборі зростає. Це пов'язано, в першу чергу, із соціальною необхідністю вступити до певного професійного навчального закладу, коли особистість юнаків спрямована на загальну орієнтацію та здобування фундаментальних знань з обраної спеціальності. У період кристалізації (19-21 рік) звужується діапазон вибору і визначається напрямом майбутньої професії. У період спеціалізації (від 21 року) обраний фах уточнюється вибором конкретної спеціалізації [13].

Особистісне самовизначення як психологічне явище виникає на межі старшого підліткового та молодшого юнацького віку.

Основні характеристики особистісного самовизначення полягають у наступному:

- потреба в особистісному самовизначенні є потреба у формуванні смислової системи, в якій злиті уявлення про себе і про світ;
- самовизначення орієнтоване у майбутнє.

Особистісне самовизначення пов'язане з вибором професії, але не зводиться до нього. Л. Божович виділяє «двоплановість» особистісного самовизначення, яке полягає в тому, що воно здійснюється одночасно, з одного боку, як конкретне визначення майбутньої професії та планування життя, а з іншого – як неконкретні пошуки сенсу свого існування. Потреба в пошуковій активності, у самовизначенні, в вибудовуванні життєвих перспектив є важливою соціальною потребою юнацького віку. У той же час відомо, що психологічний зміст і фізіологічні особливості підліткового періоду

привертають до ризику виникнення психічної дезадаптації, особливо при високих навчальних навантаженнях. Виходячи з цього, було проведено дослідження особливостей адаптації учнів загальноосвітньої школи до профільного навчання. За результатами дослідження виявлено:

- профільне навчання робить процес професійного самовизначення більш інтенсивним;

- стійкі зв'язки між негативними очікуваннями від діяльності («думаю, що профільне навчання нічого мені не дасть») і переживанням соціального стресу, страхом ситуації перевірки знань, проблемами і страхами у відносинах з вчителями, запереченням діяльності в майбутньому («виберу професію, не пов'язану з профілем навчання»);

- заперечення правильності вибору профілю навчання веде до заперечення діяльності в майбутньому і труднощів при навчанні в профільному класі;

- впевненість у правильності вибору профілю навчання, позитивні очікування від діяльності та наміри в майбутньому обрати професію, відповідну профілю навчання, пов'язані з більш успішним навчанням у профільному класі;

- успішність адаптації взаємопов'язана з характером професійних намірів: успішніше адаптуються ті учні, у яких профіль навчання збігається з професійними намірами, менш успішно протікає адаптація у тих учнів, у яких немає намірів у майбутньому займатися діяльністю, пов'язаною з профілем навчання.

Усвідомлений вибір профілю навчання сприяє більш сприятливому перебігу процесу адаптації до профільного навчання, так як смислове майбутнє грає важливу роль в особистісному самовизначенні. У свою чергу, позитивно орієнтований саморозвиток наповнює майбутнє сенсом, структурує його і за визначенням робить людину суб'єктом власного становлення. У тих же випадках, коли саморозвиток з яких-небудь причин не здійснюється або спотворюється, майбутнє сприймається як безглузде, неструктуроване і людина

стає пасивним об'єктом впливу зовнішніх сил. Успішність самовизначення багато в чому визначається присвоєнням і осмисленням соціально-вироблених цінностей. Так як ціннісно-мотиваційна система є, на думку багатьох авторів, ядром особистості, питання про ціннісних орієнтаціях молоді набуває все більшого значення.

Варто зазначити, що приблизно в 17 років юнаки переживають *dhm* □ *djbatm* □ Вона зазвичай протікає більш спокійно, ніж підліткова. Першочерговими причинами цієї кризи, за даними вітчизняних психологів, є складності самовизначення, особливо професійного. Нездатність молодого людини ідентифікувати себе з представником певної професії викликає тривожність, розчарованість та відчай.

Зарубіжні психологи беруть до уваги інші аспекти юнацького самовизначення як детермінацію кризи. Так, американський публіцист Г. Шихи схильна розглядати кризу сімнадцятирічних як "відрив від батьківських коренів". На думку психолога, набуваючи власних світоглядних цінностей, юнак переглядає та аналізує життєві орієнтації, культивовані в родині. Результатом цього аналізу молодого людини в кризі може бути:

- прийняття та привласнення родинних цінностей;
- заперечення цінностей як непридатних, відкидання та вироблення власних;
- відбір цінностей та часткове прийняття.

Поступово об'єднуючий батьків та юнаків родинний зв'язок послаблюється. В результаті в дорослих доньок та синів назріває бажання залишити "батьківське гніздо", і вони починають обривати емоційні зв'язки з домом, які в цей момент їх обтяжують. Г. Шихи стверджує, що стрімкий відрив від батьківських коренів забезпечує подальший адекватний розвиток життєвого циклу дорослої людини. Якщо криза не розгортається в цьому віці, вона наступить пізніше і буде переживатись важче.

Отже, головним механізмом функціонування суб'єктного самовизначення особистості є механізм породження та прийняття смислу "Я – як суб'єкт

активності" із наступною логікою здійснення: актуалізація мотивів смислоутворення; раціоналізація можливих смислів; поляризація протилежностей; переживання міри; самопізнання та саморозуміння; осмислення майбутнього потенційного "Я"; прийняття смислу перспективного "Я"; реалізація смислу; оцінка суперечностей мети та результату; негативне переживання втрати смислу "Я". Прийняття смислу "Я – як суб'єкт активності" – це позитивна оцінка нового зв'язку "Я" із соціальним оточенням, внутрішніх потенційних ресурсів із реальною ситуацією самореалізації.

Структуру процесу суб'єктного самовизначення особистості визначає структура мотиваційного вчинку: прийняття нового смислу «Я – як суб'єкт активності»; усвідомлення суперечностей ситуації саморозвитку «Я»; подолання залежності від ситуації шляхом зміни внутрішньої позиції самореалізації; боротьба мотивів; вибір мотивів самореалізації; самопокладання; формування психологічної готовності до суб'єктного самовизначення; уявне моделювання власного простору «Я» (особистісної та сутнісної сфер); оцінювання моделі шляхом рефлексії; усвідомлення наслідків помилкових кроків; вибір засобів реалізації самовизначення; уявне моделювання значущих умов самовизначення; вибір адекватних способів реалізації самовизначення; програмування дій; творча реалізація самовизначення в умовах свідомої саморегуляції; оцінювання наслідків вчинку шляхом рефлексії; корегування дій; післядія; моделювання якісно нової ситуації саморозвитку; зміна ситуації саморозвитку як перетворення відносин «Я – світ»; усвідомлення нового особистісного смислу «Я – як суб'єкт активності». Протікання процесу суб'єктного самовизначення особистості можна вважати повноцінним, коли наявна життєва та часова перспектива співвідноситься з системою ціннісно-смилових орієнтацій соціуму і в ієрархії цінностей та смислів наближається до більш високого порядку. Суб'єктне самовизначення особистості визначає міру самореалізації особистості в реальному суспільстві.

Професійне самовизначення юнаків та дівчат – процес прийняття рішення особистістю щодо вибору майбутньої трудової діяльності. Воно полягає в усвідомленні особистістю себе як суб'єкта конкретної професійної діяльності і передбачає самооцінку людиною індивідуально-психологічних якостей та зіставлення своїх можливостей з психологічними вимогами професії до спеціаліста.

1.3. Умови та фактори професійного самовизначення старшокласників

Процес професійного становлення особистості дуже складний, на нього впливають різні фактори. Серед цих чинників можна виділити кілька груп. Перша група чинників – соціально-економічні:

- різноманітність професій;
- перспективи їх зміни і розвитку (одні професії зникають, видозмінюються, інші з'являються);
- способи і засоби виробництва (наприклад, ще двадцять років тому комп'ютер був рідкістю, використовували їх тільки на промислових підприємствах, в організаціях; сьогодні комп'ютер можна зустріти майже в кожному будинку, він перетворився в абсолютно новий вид людської діяльності і культури);
- потреба суспільства в тих чи інших фахівцях, недооцінка цього фактора призводить до перевиробництва (приклад: сьогодні на ринку праці спостерігається надлишок економістів, юристів);
- престиж професії;
- матеріальні і моральні стимули праці.

Друга група – соціально-психологічні фактори:

- соціальне оточення (на вибір професії може вплинути статус учня в класі, соціальний статус батьків і матеріальне становище сім'ї, оточення).

- мотиви вибору професії.

Дослідження виявили кілька різновидів мотивів професійного вибору:

- матеріальні мотиви – прагнення мати високооплачувану роботу, пільги;
- соціальні мотиви – бажання зайняти гідне місце в суспільстві;
- моральні мотиви – бажання приносити користь людям, надавати їм допомогу, спілкуватися;
- група престижних мотивів – бажання швидко просунути по службі, вибір професії, яка цінується серед друзів і знайомих;
- професійні і пізнавальні мотиви – прагнення проникнути в суть професії, прагнення до майстерності;
- утилітарні мотиви – можливість працювати в місті, мати чисту роботу, близько до будинку, легкість вступу до ВНЗ, поради батьків, друзів та ін.;
- мотиви творчості – можливість бути оригінальним, неповторним;
- естетичні мотиви – прагнення до краси, гармонії, бажання працювати за фахом, пов'язаної зі створенням красивого.

Третя група – психологічні чинники:

- інтереси та схильності;
- загальні і спеціальні здібності;
- рівень інтелектуального розвитку;
- самооцінка і рівень домагань;
- особливості пам'яті, уваги.

Четверта група – психофізіологічні чинники:

- стан здоров'я;
- властивості нервової системи (сила – слабкість, лабільність – інертність, рухливість).

Числені дослідження переконливо показали, що в ряді професій правильність дій фахівця в екстремальній ситуації залежить не стільки від

досвіду роботи, скільки від основних властивостей нервової системи. Так, наприклад, переважна більшість операторів енергосистем з сильною НС в аварійних ситуаціях не губилися, вживали всіх заходів, щоб запобігти аварії, а «слабкі» або здійснювали дії, що призводять до погіршення ситуації, або взагалі залишали робоче місце. Але майже в будь-якій професії є спеціальності, які вимагають різної вираженості властивостей нервової системи. У професії лікаря, наприклад, для осіб зі слабкою нервовою системою протипоказані спеціалізації хірурга, реаніматолога, але можуть бути рекомендовані спеціальності терапевта, окуліста, де мало ймовірні екстремальні ситуації. Тобто, особливості НС не обов'язково будуть протипоказанням до тієї чи іншої професії, а й ігнорувати їх не можна, тому що це може привести до серйозних помилок при виборі професії.

- особливості темпераменту (флегматикам, наприклад, більше підійдуть професії, в яких діяльність здійснюється по рідко мінливих алгоритмах, що не вимагає поспіху і прийняття рішень при дефіциті часу).

Необхідність врахування всіх перерахованих факторів, висока невизначеність при виборі професії призводять до помилок, ускладнень. Є. Клімов виділяє наступні причини помилкового вибору професії:

- відношення до вибору професії як до вибору довічного «причалу».

В умовах динамічного економічного розвитку суспільства, науково-технічного прогресу людині нерідко доводиться кілька разів протягом життя змінювати спеціальність чи професію.

- забобони – необгрунтований погляд на деякі важливі професії, що вважаються непрестижними;

- вибір професії під прямим або непрямим впливом родичів, знайомих, друзів;

- перенесення ставлення до людини – представника тієї чи іншої професії – на саму професію;

- захоплення тільки зовнішньою або якою-небудь приватною стороною професії. Наприклад, до таких зовні привабливим професій належать менеджер, топ-модель, льотчик, актор і ін.;

- ототожнення навчального предмета в школі з професією;

- незнання або неадекватна оцінка своїх фізичних можливостей і здібностей;

- незнання основного змісту трудових дій і операцій в обраній професії або слабе уявлення про них.

Зовнішні чинники – це престиж професії, її затребуваність на ринку праці, висока заробітна плата, реальна можливість отримати професію, думки і бажання близьких.

Престиж професії є основним фактором вибору для більшості молодих людей. Дійсно, престиж – важливий мотив. Однак на хвилі популярності може виникнути надлишок фахівців в престижній професії, що створить складнощі при влаштуванні на роботу.

Про затребуваності можна сказати те ж. Ті професії, які користуються попитом сьогодні на ринку праці, можуть виявитися незатребуваними завтра і навпаки. Наприклад, попит на будівельні спеціальності зростає при високих темпах будівництва і падає в ситуації економічної кризи. Тому в цьому питанні краще орієнтуватися на прогнози фахівців, ніж на існуючу ситуацію.

Заробітна плата у виборі професії не може грати вирішальну роль, оскільки зазвичай оплачується не професія, а посада. Висока заробітна плата, пов'язана саме із професією, як правило, відображає ступінь ризику. Розглядаючи фактор заробітної плати, важливо звертати увагу на можливість кар'єрного росту. Для одних робіт стартова заробітна плата може бути досить високою, але з часом вона не буде підвищуватися; для інших вона зростає з роками, і через якийсь час другі значно обженуть перших.

Думки і бажання близьких, особливо батьків, – найбільш неоднозначна умова вибору. З одного боку, представники старшого покоління мають досвід,

який необхідно використовувати, з іншої – вони не завжди добре розбираються в структурі і динаміці сучасного ринку праці.

Внутрішні чинники – це можливості, здібності та інтереси самої людини. Ідеальним є варіант, коли професія відповідає всім заданим умовам. Однак найчастіше виникає необхідність пожертвувати якимись з них. Всі фактори досить вагомі, і провести їх градацію за ступенем важливості неможливо, так як для різних людей значимі різні чинники.

Внутрішні чинники стосуються самої особистості – того, що вона може і хоче. Оскільки підсумковий вибір – це вибір особистості, який може вплинути на все подальше життя, на внутрішні фактори слід звертати особливу увагу.

Можливості слід обов'язково враховувати в числі внутрішніх чинників. Ряд професій закритий для людей з хворобами. Наприклад, людина з хворим серцем не зможе стати льотчиком, а алергік – хіміком. Для деяких професій потрібна швидка реакція, яка перевіряється за допомогою спеціальної апаратури. Дегустатори повинні мати розвинені смакові рецептори, музиканти – слух та ін.

Здібності, як правило, проявляються в ході навчання. Очевидно, що програмування для людини з поганими оцінками з математики буде не кращим вибором, а людина без видимих акторських здібностей навряд чи зробить кар'єру кінозірки. Винятки існують, але вони досить рідкісні.

Інтереси та уподобання надзвичайно важливі в виборі. Робота повинна бути цікавою і проходити в тих умовах, які найбільш комфортні. Для творчої людини не найкращим вибором буде ранній підйом і робота з восьми до п'яти, а для людини, захоплення технікою, – політична чи артистична діяльність.

Часто старшокласникам при досить великій кількості навчальних закладів міста, важко зробити правильний професійний вибір. Це відбувається як через недостатню профорієнтаційну роботи (випускники не достатньо добре знають, яка спеціальність підходить для них найбільше, свої особистісні особливості, схильності), так і через брак інформації про навчальні заклади. У цьому

випадку перевага віддається не тому вузу, де є спеціальності, які, в силу його індивідуальних особливостей, найбільш підходять йому, а тому ВНЗ, який знаходиться ближче до дому, конкурс менший, друзі вчать, батьки рекомендують і так далі. В цьому випадку програє підліток (добре, якщо спеціальність йому сподобається, і він буде старанно вчитися, інакше він втратить час даремно), втрачає ВНЗ (студент не бажає вчитися), держава і батьки втрачають кошти на навчання посереднього працівника. Часто не готовий психологічно і морально до професійного вибору потенційний абітурієнт документи в кілька вузів з однією установкою – «аби кудись вступити». Швидше за все, такий підхід до вибору майбутньої спеціальності негативно вплине на нього, і відобразиться на його кваліфікації. Щоб вирішити ці проблеми необхідно в першу чергу проводити систематизовану профорієнтаційну роботу в школах, починаючи поступово вводити дітей у світ професій з середньої ланки. Завдяки переходу до ринкових відносин розширилося коло вибору професії. Однак через недостатню обізнаність у школярів складається неправильне уявлення про багатьох з них. Трапляється так, що якийсь вид занять може захопити при більш детальному ознайомленні з ним. Тому одне з основних завдань – звернути увагу старшокласників на ті професії, за якими бувають вакансії, як можна докладніше розповісти про них. Результати експериментальних досліджень показують, що багато випускників середньої школи обирають професію без достатніх підстав, ускладнюючи мотивувати свій вибір. Цей вибір в підлітковому віці може бути здійснений під впливом випадково виниклого інтересу або зовнішніх обставин, під впливом батьків і, що дуже часто зустрічається, може бути актом наслідування одноліткам. Навіть в тому випадку, якщо вибір професії мотивований, успішність професійного самовизначення не може бути до кінця гарантована. Формування стійкого позитивного ставлення до професії – і це треба особливо підкреслити – відбувається тільки в ході самої професійної діяльності.

Варто сказати, що серед великої кількості життєвих рішень, які ще прийдеться вирішити, питання професійного самовизначення є найпершим і

одночасно одним з найважливіших. В психологічній літературі немає єдиного погляду на те, як формується вибір професії і які фактори впливають на цей процес. По цьому питанню існує кілька точок зору, на захист кожної з яких свідчать важливі аргументи. Така неоднозначність при розкритті сутності професійного самовизначення пояснюється складністю самого процесу і його двосторонністю. Ряд дослідників притримуються розповсюдженої точки зору на вибір професії як на вибір діяльності. В цьому випадку предметом дослідження виступають, з одного боку, характеристики людини як суб'єкта діяльності, а з іншої – характер, зміст, види діяльності і її об'єкти (Шишкіна, Широков). Професійне самовизначення розуміється тут як процес розвитку суб'єкта праці. Отже, вибір професії зроблений правильно, якщо психофізіологічні дані особистості будуть відповідати вимогам професії, трудової діяльності. Недоліком цього напрямку є недооцінка активності самої особистості.

У контексті розуміння вибору професії як вибору діяльності розповсюджена також точка зору, що основною детермінантою правильного вибору являється професійний інтерес чи професійна спрямованість. Цей підхід виправляє помилку попереднього, оскільки стверджує на вирішальному значення особистісної активності людини при виборі. Однак професійний інтерес може мати різноманітне походження і не співвідноситься з діяльністю. Крім того професію не можна звести до певного виду трудової діяльності. Абсолютизація професійного інтересу як основи вибору професії також не повністю правомірна. Ряд авторів притримується погляду на вибір професії як на частковий випадок соціального самовизначення особистості. Тобто вибір професії, з одного боку, вважається соціально заданим, а з іншого – визначається перш за все соціальними характеристиками професії. Не викликає сумнівів положення про вплив суспільства в цілому на процес професійного самовизначення його членів, і з професійною діяльністю пов'язане положення особистості в суспільстві. Найбільш продуктивним являється підхід до вибору професії як до одного з найважливіших подій у цілісному життєвому

визначенні людини (Є. Головаха, І. Кузнецова). Вибір професії пов'язаний з минулим досвідом людини, і процес професійного самовизначення простягається далеко в майбутнє, беручи участь у формуванні загального Я-образу, визначаючи в кінцевому рахунку всю спрямованість життя. Цей підхід потребує врахування широкого кола факторів, які впливають на вибір професії, крім того, він дозволяє зробити акцент на часовому аспекті – на минулому досвіді особистості і на її б уявленнях про майбутнє. В якості факторів вибору професії повинні бути враховані життєві плани особистості також і в інших областях, наприклад в особистому житті.

Погляд на вибір професії як на частину життєвого самовизначення людини не обмежує активність суб'єкта вибору професії і, враховуючись спектр факторів професійного самовизначення, стверджує про індивідуальну ієрархію факторів вибору професії, що характерна для кожного індивіда. Всі об'єктивно існуючі фактори впливають тією чи іншою мірою на вибір професії, однак від особливостей суб'єкта вибору насамперед залежить, які фактори стають визначальними. Об'єктивно існуючі фактори являються лише можливостями, варіантами, а те, які з них і в якій комбінації стануть визначальними при професійному самовизначенні, залежить від особливостей конкретної особистості. Велике значення має суб'єктивний образ ситуації вибору, який може суттєво відрізнятись від об'єктивної картини в силу різноманітних причин (Є. Головаха).

До основних факторів вибору професії належать наступні утворення: здібності (як психологічні механізми, необхідні для успіху в певному виді діяльності), темперамент, характер, інтереси (пізнавальний, професійний, інтерес до професії, схильності). Ці фактори відносяться до суб'єктивних. Наступна група факторів (об'єктивні) включають в себе: рівень підготовки, стан здоров'я, інформованість у світі професій. Виділяють також соціальні фактори: соціальне оточення, домашні умови, освітній рівень батьків, соціально-економічний статус батьків тощо. Особливе значення, особливо на сучасному етапі розвитку суспільства, надається таким факторам, як мотиви

професійної діяльності, життєві цінності індивіда, минулий досвід, уявлення про майбутнє. Крім того, ряд вчених підкреслює значення загальної активності, самооцінки, впевненості в досягненні успіху, рівня сформованості свідомої психічної саморегуляції.

Є. Клімов окреслює вісім основних факторів, що визначають професійний вибір:

- позиція старших, родини;
- позиція однолітків;
- позиція шкільного педагогічного колективу (учителі, класні керівники та ін.);
- особисті професії і життєві плани;
- здібності та їхні прояви;
- домагання на суспільне визнання;
- інформованість про ті або інші професійні діяльності;
- схильності.

Серед основних факторів вибору професії психологи звичайно називають такі:

- інтереси (пізнавальний, професійний інтерес до професії, схильності);
- здібності (як психологічні механізми, необхідні для успіху у визначеному виді діяльності);
- темперамент;
- характер [25].

Вище було зазначено, що фактори, які мають вплив на професійне самовизначення можуть бути умовно поділені на дві групи:

- об'єктивні, до яких входять поінформованість у світі професій, рівень підготовки, соціальне оточення, домашні умови, соціально-економічний статус батьків тощо;
- суб'єктивні, до яких входять здібності, професійні інтереси, рівень домагань, мотиви, ціннісні орієнтації тощо.

Вирішальне значення на здійснення професійного вибору мають фактори другої групи. На перший план виходить активність самої особистості. Мотивація при виборі професії – це стимули, заради яких людина здатна прикласти свої зусилля, тобто на що орієнтувалася людина при виборі тієї чи іншої професії: соціальна значущість цієї професії, престиж, заробіток. Що хоче отримати студент від вищої освіти, яких життєвих цілей досягнути, які якості сучасного спеціаліста у собі сформувати і які цінності відіграють в його житті найважливішу роль.

Одним з найбільш значущих мотивів вибору професії являються інтереси суб'єкта. Вони усвідомлюються раніше і ясніше всіх інших, стають передумовою розвитку схильностей, здібностей і професійно важливих якостей особистості.

Як зазначає А. Грачова, вибір професії є складний мотиваційний процес. Мотиви формуються в процесі індивідуального розвитку як відносні відносини людини до навколишнього середовища.

На нашу думку, визначальний вплив на формування професійного самовизначення старшокласнів має стан розвитку сучасного суспільства. На сьогоднішній день ми живемо в споживацькому суспільстві. Питання аналізу, тлумачення концепту «суспільство споживання» досліджували численні автори: А. Боровська, О. Висоцька, Н. Доній, Л. Заславська, Н. Зінченко, Я. Зоська, Ш. Костек, В. Осипова, К. Пляжик, О. Сінькевич, А. Соловйова, Н. Спиця, В. Фурс, Б. Шор, Т. Яковенко. Вітчизняні дослідники, аналізуючи ідеї Ж. Бодріяра (що розвивав концепцію «суспільства споживання») зазвичай зосереджуються на питанні, чи можна вважати українське суспільство таким, що перетворилось на суспільство споживання. Відповідь, зазвичай, позитивна [63].

«Суспільство споживання, спираючись на потужний ресурс масової культури, намагається утверджувати свої ідеологеми – віру в досягнення соціокультурних переваг шляхом споживання, самоідентифікацію суб'єкта через демонстративне споживання, переконання у тому, що речі можуть

допомогти досягти щастя» [63]. У суспільстві споживання, так би мовити, «навчають поганому», нав'язують життєву позицію, що характеризується «надмірною прихильністю до здобуття матеріальних благ», «тріумфальним ствердженням збирацького фетишизму» [65,159]. Людей орієнтують на придбання якомога більшої кількості речей, від якості яких залежить статус людей, що ними володіють – такою є загальна тенденція сприйняття ідей Ж. Бодріяра.

Варто зауважити, що саме собою бажання мати речі не можна вважати достатньою ознакою формування суспільства споживання та «здобутком» саме сучасного суспільства. Сутність того, що Ж. Бодрійяр описує як ключове явище суспільства споживання, можна сформулювати інакше: об'єкт оцінюється певним чином не внаслідок його корисності та функціональності, а відповідно до його додаткового смислу як знака, що функціонує у соціальній реальності. «Споживацьке» ставлення до предмета визначається акцентуацією не на його (предмета) функціональних характеристиках (які і роблять його тим, чим він є), а на його місці у певній серії предметів як знака соціальної відмінності індивіда. Коли товари або послуги використовуються не як товари або послуги, а згідно з їх додатковим соціальним значенням, коли це значення починає переважати над функціональним, тоді йдеться саме про «споживацтво». Тут предметом не користуються, він використовується. Споживання, на противагу усталеній думці, також не є «задоволенням потреб», як це не парадоксально. І не тільки тому, що ці потреби «формується рекламою» (тобто є нав'язаними, несправжніми), а тому, що суспільство споживання в принципі побудоване зовсім не на потребах та їх задоволенні. Ж. Бодрійяр вказує на те, що споживання перетворюється на суспільний та економічний обов'язок сучасної людини. У сучасному суспільстві постає необхідність організувати процес виробництва таким чином, щоб він ніколи не зупинявся, не зважаючи на те, що товарів вже вироблено більш, ніж достатньо. Ми живемо у часи, коли легше виробити річ, ніж продати її.

Для сучасного суспільства характерні:

- готовність і прагнення до розвитку, змін;
- соціальна мобільність;
- ринок як механізм, що регулюючий і орієнтує поведінку індивіда;
- цілі і кінцевий сенс існування людини і суспільства визначається успіхом або неуспіхом на ринку;
- домінуючі в світогляді критицизм, раціоналізм, індивідуалізм;
- поступова ерозія моралі і права.

Визначальними для суспільства споживання є три речі:

- споживання перетворюється на обмін знаками, на основний тип комунікації у суспільстві;
- споживання стає основним обов'язком індивіда у суспільстві, його роботою, а зовсім не способом заповнення вільного часу чи задоволення потреб;
- споживання являє собою комплексне ставлення до дійсності, яке розповсюджується на все – на культуру, спілкування, працю.

Тобто робота перетворюється на те, що так само підлягає споживанню, відколи вона більше не є власне роботою, а стає предметом гордості та соціального обміну. Та й сама праця перетворюється все більше на обов'язок бути присутнім (фізично та інтелектуально). Тепер ми «працюємо у команді», тобто головний наш обов'язок – спілкування у групі, і ступінь соціалізації є критерієм успішності, ми «орієнтовані на результат».

У споживацькому суспільстві існують кризи, економіка не стабільна. Людина живе у конкуренції з іншими людьми за певні ресурси. Зрозуміло, що цей процес відбувається не за власним бажанням конкретної людини, а тому, що таким чином побудована система на сьогоднішній день. Весь світовий капітал зосереджений у руках певної групи людей, які створюють цю систему споживацтва, нав'язують конкурентність між державами, реалізують економічні кризи. Тому на сьогоднішній день ми маємо і високий рівень психічних захворювань, і незадоволеність життям. Адже умови, які на сьогодні

створені елітою, тримають усе людство у психологічному напруженні. Замість того щоб жити по-людськи, у задоволенні та радості, займатися саморозвитком, людина має турбуватися про те, щоб заощадити кошти на пенсію, або працювати на двох роботах, щоб купити собі необхідне для існування – дах над головою, їжу, одяг, тобто предмети першої необхідності. Отже, атмосфера споживацького суспільства змушує людину боятися залишитися без коштів для існування. Звичайно, обираючи собі «ремесло», професію, молодь буде максимально орієнтуватися на престижні професії, на високооплачувані, перспективні. Навіть якщо людині не до душі та чуждо те чи інше заняття, але батьки та соціум будуть спрямовувати людину йти на престижну роботу, щоб гідно існувати у майбутньому. Тому часто буває так, що людина, яка має талант до шиття, вимушена здобувати вищу освіту за напрямком зовсім іншим, щоб бути працевлаштованою. Випускник, який має великий талант до акторства, вступає на «фінанси та кредит», в той час як математика у школі була неуспішним предметом. У таких випадках, з плином невеликого проміжку часу, людина все одно покидає спеціальність або завершує навчання, та мріє ніколи не працювати за фахом. Навчання без задоволення, неуспішність – теж показник хибного професійного вибору. Але якщо ми, всі люди, змінили б модель споживацтва на благодорче суспільство, то були б і робочі місця, і час роботи був би менший при оплаті у кілька разів більше, при чому, незалежно від виду роботи, кожен був би забезпечений реальним прожитковим не «мінімумом», а стандартом. Щоб на цей стандарт людина могла вільно пересуватися на власному транспортному засобі, купувати їжу в достатньому обсязі, мати гроші на речі першої необхідності, подорожувати. Загалом, існувати як належно людина. Як пише А. Нових у книзі «АллатРа»: «Зараз сформувалися такі унікальні умови, при яких людство може використовувати свій шанс, перевернути монаду в сторону духовного розвитку цивілізації. Особистий внесок кожної людини в спільну справу духовно-морального перетворення суспільства дуже важливий». У благодорчому суспільстві проблема профорієнтації перестане бути проблемою, бо робота буде для

кожного, зарплата буде у кожної людини гідного рівня. Людині не доведеться обирати між престижністю та задоволеністю, між грошами та покликанням. Головне те – що її праця буде приносити користь суспільству.

Отже, професійне становлення може розглядатися з двох аспектів. Перший – передбачає опис і вивчення процесів професійного становлення як соціального процесу, який визначає рух трудових ресурсів, економічний і виробничий потенціал суспільства, специфіку ринку праці та ринку робочої сили. У психології професійне становлення розглядається як індивідуальний особистісний процес, основним елементом якого є особистісний вибір. Аналіз основних джерел і публікацій свідчить про те, що дослідженням професійного самовизначення та професійної самоідентифікації в різних її аспектах займалися багато вчених, серед яких Є. Клімов, М. Пряжников, К. Абульханова-Славська, Л. Божович, П. Щедровицький, О. Семеняка, А. Маслоу, І. Кон, Е. Зеєр, Н. Тарабаріна, С. Калді, А. Резвані, П. Хосраві, Г. Саппа, В. Чупров, М. Шабдінов, Н. Шевченко, Н. Мосол, Л. Федун, С. Тарасюк, М. Ткаченко та багато інших.

Дослідження професійного самовизначення здійснюється в рамках декількох напрямків, серед яких: педагогічний, психологічний, профорієнтаційний, життєдіяльнісний, професійного розвитку. Педагогічний підхід (П.Щедровицький) звертає основну увагу на процес самовизначення, на психологічні механізми процесу самовизначення. В рамках життєдіялісного підходу (Л.Божович) професійне самовизначення розглядається як етап життєвого шляху особистості, адже рішення про вибір професії приймається протягом декількох років. З точки зору професійного розвитку (А. Маслоу, О.Семеняка) процес професійного самовизначення охоплює тривалий період життя людини – від появи зачатків професійних інтересів і схильностей в дитячому віці до остаточного затвердження в обраній сфері професійної діяльності в роки зрілості. Згідно І.Кону, професійне самовизначення – це «дії молоді людини по самоаналізу, самопізнання і самооцінювання власних здібностей і ціннісних орієнтацій, дії призначена для кращого розуміння

ступеня відповідності власних особливостей вимогам обраної професії і дії з саморозвитку у себе здібностей і можливостей в процесі професійної підготовки та навчання з метою досягнення більш повної відповідності самого себе щодо обраної професії і професії щодо власних прагнень». Тобто, змістом самовизначення виступають процеси самопізнання (усвідомлення власних інтересів, схильностей, уподобань, особливо свого характеру та темпераменту), самооцінювання та саморозвитку. Самовизначена особистість – це суб'єкт, що усвідомив, чого він хоче (свої цілі, життєві плани, ідеали), що він є (свої особистісні і фізичні властивості), що він може (свої можливості, схильності), чого від нього чекає суспільство.

Вибір професії передбачає певний рівень розвитку професійної самосвідомості, що включає образ майбутньої професії, реального і ідеального «Я». Саме в ранньому юнацькому віці головним новоутворенням є відкриття власного Я, розвиток рефлексії, усвідомлення власної індивідуальності та її властивостей, поява життєвого плану. Старші школярі оцінюють навчальний процес з точки зору того, що він дає для їх майбутнього. У цей період встановлюється тісний взаємозв'язок між професійними і учбовими інтересами. У свою чергу, вибір професії сприяє формуванню учбових інтересів, старші школярі починають цікавитися тими предметами, які їм потрібні у зв'язку з вибраною професією. Але процес професійного вибору особистості дуже складний, на нього впливають різні фактори. В психологічній літературі немає єдиного погляду на те, як формується вибір професії і які фактори впливають на цей процес. До основних факторів вибору професії належать наступні утворення: здібності (як психологічні механізми, необхідні для успіху в певному виді діяльності), темперамент, характер, інтереси (пізнавальний, професійний, інтерес до професії, схильності). Ці фактори відносяться до суб'єктивних. Наступна група факторів (об'єктивні) включають в себе: рівень підготовки, стан здоров'я, інформованість у світі професій. Виділяють також соціальні фактори: соціальне оточення, домашні умови, освітній рівень батьків, соціально-економічний статус батьків тощо. І, звичайно, визначальний вплив на

формування професійного самовизначення старшокласнів має стан розвитку сучасного суспільства. Особливе значення, особливо на сучасному етапі розвитку суспільства, надається таким факторам, як мотиви професійної діяльності, життєві цінності індивіда, минулий досвід, уявлення про майбутнє. Отже, одним з найбільш значущих мотивів вибору професії являються інтереси суб'єкта, які визначаються його цінною сферою.

РОЗДІЛ 2

ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНЕ ВИВЧЕННЯ ЦІННІСНИХ АСПЕКТІВ ПРОФЕСІЙНОГО САМОВИЗНАЧЕННЯ СТРАШОКЛАСНИКІВ

2.1. Методи, методика і процедура дослідження

Для вивчення ціннісних аспектів професійного самовизначення старшокласників було проведено дослідження на базі ЗЗШ №61. У дослідженні взяли участь учні 11 класу (55 осіб).

Завдання дослідження:

- дослідити ціннісні аспекти професійного самовизначення старшокласників: загальний рівень осмисленості життя, зокрема, три конкретні змістовні орієнтації (цілі в житті, насиченість життя і задоволеність самореалізацією) і два аспекти локусу контролю (локус контролю – Я і локус контролю – життя);
- вивчити професійні ціннісні орієнтації старшокласників;
- визначити особливості професійного самовизначення старшокласників;
- розробити та апробувати програму супроводу професійного самоаизачення старшокласників.

Підготовка експериментального етапу була забезпечена попереднім формулюванням цілей, складанням плану дослідження, вибором способів аналізу та обробки отриманої інформації. На другому етапі було зібрано первинну інформацію (заповненні бланки, анкети) з використанням Google таблиць та паперового варіанту анкет. Третій етап характеризувався підготовкою зібраної первинної інформації до обробки та обробкою отриманої інформації. Заключний етап – аналіз обробленої інформації, формулювання висновків.

Для діагностування ціннісних аспектів професійного самовизначення старшокласників (загального рівня осмисленості життя, зокрема, цілей життя, інтересу до життя, результативності життя, локус-контролю) було обрано тест «Смисложиттєві орієнтації» Д.А.Леонтьєва (Додаток А).

Рівень самореалізації особистості безпосередньо залежить від осмисленості життя, чим вищий рівень осмисленості, тим вище рівень самореалізації. Осмисленість життя є базою самореалізації людини. При низькому рівні осмисленості життя людині властивий інертний рівень самореалізації і не характерний прояв особистої ініціативи та активності, як в діяльності, так і в самовдосконаленні. Її зовсім не турбує рівень свого розвитку, вона схильна вважати, що все відбувається само собою, тому не потрібно докладати жодних зусиль для свого розвитку. Високий рівень осмисленості життя відповідає гармонійному рівню самореалізації, для якого характерно не тільки гарне уявлення про свої прагнення, а й усвідомлення способів їх реалізації. Люди з таким рівнем самореалізації вміють розподіляти власні ресурси, добре знають свої достоїнства і недоліки, постійно прагнуть до особистісного росту, професійної досконалості і соціального визнання. Також зв'язок смисложиттєвих орієнтацій з рівнем самореалізації особистості свідчить про те, що наявність цілей, задоволення, отримуване при їх досягненні і впевненість у власній здатності обирати вектор свого розвитку та зміст свого життя призводять до збільшення рівня самореалізації особистості. Наявність осмислених цілей в житті людини допомагає їй активно реалізувати свій потенціал в бажаному руслі та призводить до позитивної результативності процесу самореалізації. А їх відсутність ускладнює самореалізацію людини, заважаючи їй розвивати себе та свої здібності. Процес життя або його емоційна насиченість має прямий зв'язок з активністю, оптимістичністю, інтернальністю, конструктивністю.

Для вивчення професійних ціннісних орієнтацій старшокласників було обрана методика, що представляє собою варіант методики Г. Леєвіка ЦОЛ-8 (Додаток Б), яка спрямована на вивчення професійних ціннісних орієнтацій

особистості. До першої групи цінностей відносяться ціннісні орієнтації на спілкування, пізнання, праця, матеріальні цінності та суспільно-політичну діяльність. Друга група цінностей включає в себе ціннісні орієнтації на розвиток різних якостей особистості – моральних, вольових, духовних, ділових.

Ціннісна орієнтація на працю узагальнює в собі такі цінності, як придбання багатого професійного досвіду, тонке, до дрібниць, знання спеціальності, знання сучасного стану науки і техніки за своєю спеціальністю, а також отримання задоволення від самого процесу праці, усвідомлення його суспільної цінності, сумлінного ставлення до справи.

Ціннісна орієнтація на спілкування пов'язані з можливостями задоволення потреб людини в спілкуванні, в тому числі за такими цінностями, як: інформованість, наявність властивостей характеру, які сприяють спілкуванню (життєрадісність і почуття гумору), наявність можливості спілкування у спокійному стані, обговоренні філософських і виробничих проблем. Орієнтація на спілкування передбачає також хороші відносини з товаришами по роботі і друзями.

Ціннісна орієнтація на пізнання об'єднує прагнення людини до самовдосконалення, розширення свого кругозору, освіти, підвищенню культурного і інтелектуального рівня, а також самокритичності, з одного боку, і освіченості, зрілості, мудрості в розумінні життя, з іншого.

Ціннісна орієнтація на суспільно-політичну діяльність включає в себе різні види громадської роботи, що є цінністю для людини: це пропаганда ідей і знань, різного роду громадська робота у себе в колективі і за місцем проживання, робота в виборних громадських органах.

Ціннісна орієнтація на матеріальні цінності узагальнює цінності, які притаманні матеріальній забезпеченості – висока заробітна плата, упорядкована квартира і особиста автомашина, можливість одягатися по моді. У той же час бути матеріально забезпеченим – це передбачає або швидке просування по службі, або хороші взаємини з потрібними людьми.

Ціннісна орієнтація на розвиток моральних якостей об'єднує цінності, які характеризують ставлення людини до інших людей – любити людей, поважати їх, бути чуйним, щирим, прощати їхні помилки, вміти відчувати чужу біду і допомогти людям.

Ціннісна орієнтація на розвиток ділових якостей включає в себе досить суперечливий набір цінностей: організаторські та педагогічні здібності, ініціативність, самостійність і підприємливість, вміння швидко і правильно оцінити ситуацію, зробити прогноз наявності власного плану дій, висока працездатність.

Ціннісна орієнтація на розвиток вольових якостей проявляється у високій оцінці наполегливості і завзятості в подоланні перешкод, цілеспрямованості, витримки і самовладання, сміливості і рішучості, впевненості в своїх силах, швидкості в рішенні виробничих і життєвих питань.

Ціннісна орієнтація на розвиток моральних якостей характеризує відношення людини до себе – скромність і безкорисливість, вимогливість і почуття власної гідності, а також здатність зрозуміти, відчувати прекрасне в людині, природі і мистецтві.

Анкета життєвого та професійного самовизначення старшокласників (Додаток В) нами використовувалася, щоб проаналізувати обізнаність молодих людей щодо існуючих професій, знання про власну професію та ціннісні аспекти професійного самовизначення. Анкета містить 12 відкритих запитань і 2 з варіантами вибору.

Відомо, що система ціннісних орієнтацій виражає змістовне відношення людини до соціальної дійсності і в цій якості визначає мотивацію її поведінки, робить істотний вплив на всі сторони її діяльності.

Вища освіта відіграє важливу роль у сприянні соціальної єдності, зменшенні нерівності, підвищенні рівня знань, умінь та компетентності у

суспільстві. Повинна бути мотивація особистості до навчання, максимальне розкриття її потенціалу з погляду власного особистісного зростання.

*AZeyh]h]lb a[bjZrky ijhb]b kh]b]ly]ffm]b[]Zb r[]
k]_gk"*

Сенс життя являє собою осмислення людиною свого призначення. Він містить у собі цілі, ідеали, установки та лінії поведінки людини.

bh[j]Z]bijhn_kk'dsh]Zd]hydm []

Це питання дає змогу виявити професійне самовизначення старшокласників.

*beb]kghg[]Zibg]Zreyom h]h]ijhn_kcgh]f]sha[bjZrky []
jh[b]b]ikeyrd]heb"[]"*

Вміння планувати – це одна з ключових компетенцій, яка може допомогти школярам не тільки бути успішними у навчанні, але і рухатися до пізнання своєї професії вже зараз.

Sh]bagZ]ij]khxf]Zc[]m]g]x]ijhn_kk"[]"

Знання майбутньої професійної діяльності спрямовує сили в одне єдине русло, організовує школяра, даючи чітке розуміння майбутнього.

*Sh]abgmehgZ]b[j] ijhn_k • € "
Yd • l \ h € g _ ^ h e • d b f h ` m l v i _ j _ r d h ^ b l b l h [• g Z r e y o n
f _ l b "*

Yd lb a[bjZ}rky ijZpx\Zlb gZ^ kh[hx •]hlm\Zlbky ^h

Учень має усвідомлювати, що робота над собою має бути першочерговою, не можна ставити її на другий план.

*Olh[] sh]fhm]v]i]j]rdhb]b]lh[]j]ZeaZp]h]o]ijhn_kkcgbo[]
pe_cyde]kbh[k]Z]bgb"[]"*

Yd lb a[bjZ}rky ^heZlb p • ah \ g • r g • i _ j _ r d h ^ b "

Це питання характеризує схильність людини приписувати відповідальність за результати своєї діяльності зовнішнім силам або власним здібностям і зусиллям.

bml[] []]_a_jgZ]ZglbgZbiZhdg_Z]hhkghghfmZjZglm"[]"

XXXXXXXXXXXX

*Y d s h l b s _ g _ \ b [j Z \ f Z c [m l g x i j h n _ k • x Z [h k m f g • \ .
 \ b [h j • l h q h f m "*

Загалом, анкета дає можливість оцінити учня не тільки психологу, але і учень може рефлексувати, на якому рівні самопізнання він знаходиться, над чим треба попрацювати, які особистісні якості треба розвивати, а які, по можливості, скоригувати. Учень може самостійно прийти до висновку, що зупиняє його професійному самовизначенні, а що, навпаки, може прискорити його вибір.

2.2. Результати дослідження та їх інтерпретація

Отже, було досліджено ціннісні аспекти професійного самовизначення старшокласників ЗЗШ №61. Проаналізувавши отримані результати, було виявлено наступні особливості. Низькі показники за цілями в житті продемонстровано 20% старшокласників (таблиця 2.1). Це виступає свідченням слабкої усвідомленості цілей в житті, відсутності спрямованості життя, часової перспективи. Високі показники за цілями в житті виявлено у 80% старшокласників, що свідчить про те, що вони цілеспрямовані особистості, які мають поставлені цілі.

Низькі показники по шкалі «процес життя» виявлено у 12% старшокласників, що говорить про стан незадоволеності власним життям в даний час, при цьому найчастіше життю надають повноцінний сенс спогади про минуле або націленість на майбутнє. Високі показники мають 87% старшокласників, тобто вони сприймають процес власного життя як цікавий, емоційно насичений і наповнений змістом.

Таблиця 2.1

Результати дослідження рівня осмисленості життя старшокласниками

Всього 55 учнів	Субшкала 1 (цілі в житті)	Субшкала 2 (процес життя)	Субшкала 3 (результат життя)	Субшкала 4 (локус контролю – Я)	Субшкала 5 (локус контролю – життя)	Загальний показник – осмисленість життя (ОЖ)
Кількість учнів						
Високий рівень	44 (80%)	48 (87,2%)	46 (83,6%)	46 (83,6%)	50 (90,9%)	45 (81,8%)
Низький рівень	11 (20%)	7 (12,8%)	9 (16,4%)	9 (16,4%)	5 (9,1%)	10 (18,2%)

Низькі показники за результативністю життя або задоволеністю самореалізацією у 16% старшокласників. Це відображає стан незадоволеності прожитим відрізком життя. Високі показники за результативністю життя або задоволеністю самореалізацією у 84% старшокласників відображають гідну оцінку прожитої частини життя, відчуття її продуктивності та осмисленості.

Низькі показники по шкалі локусу контролю – Я у 16% старшокласників демонструють невпевненість опитаних у власних силах і нездатність контролювати події свого життя. Високі показники по локусу контролю – Я у 84% старшокласників демонструють їх уявлення про себе як про сильних особистостей, які володіють широкими можливостями вибору, щоб вибудувати власне життя відповідно до власних цілей і уявленнями про його сенс.

Низькі показники за локусом контролю – життя (або керованістю життям) було виявлено у 9,1% старшокласників. Низький показник є свідченням їх фаталізму, переконаності в тому, що життя індивіда не підвладне свідомому контролю. Свобода вибору для них є ілюзією, через що стає безглуздим загадувати щось на перспективу. Високі показники по локусу контролю – життя або керованість життям у 90,9% старшокласників підтверджують їх впевненість

в тому, що індивід сам контролює власне життя, вільно приймає рішення і втілює їх у життя.

Якщо говорити про усвідомленість життя, то у 18,2% старшокласників – слабок осмислення життя. Високі показники усвідомленості життя зафіксовано у 81,8% старшокласників, тобто, життя здається їм наділеним сенсом і продуманим.

Отже, було досліджено ціннісні орієнтації старшокласників ЗЗШ №61 та виявлено, що 80% старшокласників цілеспрямовані особистості, а 87% старшокласників сприймають процес власного життя як цікавий, емоційно насичений і наповнений змістом. Високі показники за результативністю життя або задоволеністю самореалізацією у 84% старшокласників відображають гідну оцінку прожитої частини життя, відчуття її продуктивності та осмисленості, а високі показники по локусу контролю—Я у 84% опитаних демонструють їх уявлення про себе як про сильних особистостей, які володіють широкими можливостями вибору, щоб вибудувувати власне життя відповідно до власних цілей і уявленнями про його сенс. Високі показники по локусу контролю – життя або керованість життям у 90,9% старшокласників підтверджують їх впевненість в тому, що індивід сам контролює власне життя, вільно приймає рішення і втілює їх у життя. Загалом, показник усвідомленості життя високий у 81,8% старшокласників, тобто, життя їм здається наділеним сенсом і продуманим.

Можна сказати, що учні мають добре підготовлену ціннісну базу для професійного самовизначення, адже вже зараз приймають позицію дорослих, автентичних людей, ставлять перед собою цілі та ретельно продумують шляхи їх досягнення.

Застосування методики «Вивчення професійних ціннісних орієнтацій особистості» Г. Леєвіка дозволило виявити властиві досліджуваним ціннісні орієнтації мети життя і ціннісні орієнтації засобів досягнення цілей життя. До першої групи цінностей відносяться ціннісні орієнтації на спілкування, пізнання, праця, матеріальні цінності та суспільно-політичну діяльність. Друга

група цінностей включає в себе ціннісні орієнтації на розвиток різних якостей особистості – моральних, вольових, духовних, ділових. Отримані результати відображені в таблиці 2.2.

Таблиця 2.2

Результати вивчення професійних ціннісних орієнтацій учнів

ЦО на працю	ЦО на спілкування	ЦО на пізнання	ЦО на суспільно-політичну діяльність	ЦО на матеріальні цінності	ЦО на розвиток духовних якостей	ЦО на розвиток ділових якостей	ЦО на розвиток вольових якостей	ЦО на розвиток моральних якостей
Кількість учнів (осіб, %)								
13	4	0	0	37	2	45	7	0
24%	7,4%	0%	0%	69%	3,7%	83,3%	12,9%	0%

За даними дослідження видно (таблиця 2.2), що найбільша кількість учнів орієнтована на матеріальні цінності у професійному самовизначенні: висока заробітна плата, упорядкована квартира і особиста автомашина, можливість одягатися по моді. У той же час бути матеріально забезпеченим – це передбачає або швидке просування по службі, або хороші взаємини з потрібними людьми. На другому місці є праця (24%), на третьому – ціннісні орієнтації на спілкування (7,4%). Відсутність виборів за такими сферами як пізнання, суспільно-політична діяльність.

Кількість учнів, які орієнтовані на розвиток ділових якостей (83,3%). На другому місці розвиток вольових якостей (13%), на третьому – морально-духовне збагачення (3,7%). Відсутність ціннісних орієнтацій на розвиток моральних якостей.

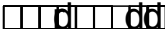
Отже, дослідивши професійні ціннісні орієнтації учнів ми визначили, що найбільша кількість учнів орієнтована на матеріальні цінності у професійному самовизначенні: висока заробітна плата, упорядкована квартира і особиста автомашина, можливість одягатися по моді. У той же час бути матеріально забезпеченим – це передбачає або швидке просування по службі, або хороші взаємини з потрібними людьми. Серед засобів досягнення професійних цілей

превалює розвиток ділових якостей (83,3%). Це говорить про те, що старшокласники орієнтовані на отримання престижної професії, в якій вони зможуть розвиватися. Також, ми виявили практичне підтвердження того, що однією з умов, яка досить вагомо впливає на ціннісні аспекти професійного самовизначення є ситуація розвитку суспільства. Ціннісні орієнтації на морально-духовне збагачення та розвиток моральних якостей майже відсутні: 3,7% та 0% відповідно, хоча, відомо, що на сьогоднішній день у престижних компаніях цінують не тільки за професіоналізм, але й дивляться на психологічний портрет людини, на внутрішні якості, чи можна на неї покластися, щоб співпрацювати довгий час. Для роботодавця сьогодні дуже важливим критерієм є прагнення людини до саморозвитку, наскільки вона може створювати та підтримувати позитивний мікроклімат у колективі, порядність та чесність, що напряду залежить від рівня її особистого морально-духовного збагачення. Крім цього, від морально-духовного збагачення залежить особистісна ефективність у роботі, вірогідність виникнення професійного вигорання тощо. Тому, мабуть, важливо звернути увагу на можливість розвитку позитивних особистісних якостей починаючи ще зі школи.

Анкета життєвого та професійного самовизначення старшокласників (Додаток В) нами використовувалася, щоб проаналізувати обізнаність молодих людей щодо існуючих професій, знання про власну професію та ціннісні аспекти професійного самовизначення. Анкета містить 12 відкритих запитань і 2 з варіантами вибору.

Проаналізувавши отримані відповіді, було виявлено наступне.

На запитання **«Чи варто в наш час чесно трудитися** всі опитані відповіли позитивно, керуючись морально-етичними нормами, говорячи про те, що чесна праця завжди цінується, приємно бути чесним самим перед собою, бо це є запорукою толерантного та чесного суспільства, тільки у такому випадку людина відчуває себе людиною, тому що тільки так людина розвивається та пізнає себе, лише через себе ми зробимо світ кращим.

2.

Всі опитані відповіли, що це дуже важливо для розвитку навичок, саморозвитку, розширення кругозору знань, розширення внутрішнього світу, щоб отримати хорошу посаду, професію, влаштуватися хоча б на якусь роботу. Також, щоб мати доступ до інформації, яка тобі знадобиться, щоб поїхати закордон, бо вища освіта важлива, просто треба, бо без диплома нікуди не беруть, вчитися треба все життя, для отримання пенсії у майбутньому, для того, щоб бути більш кваліфікованим фахівцем в області, яка подобається.

Дві людини відповіли, що не знають для чого та що це не є обов'язковим.

3.

Заради тих, хто дорогий, заради батьків; дізнатися більше інформації і передати її іншим людям. Заради своїх захоплень, знайти «свою» людину, заради майбутньої сім'ї і роботи. Щоб гідно продовжити наш рід, досягти своєї мети, отримати максимум від життя, робити те, що до душі, щоб досягти своїх цілей, вдосконалюватися з кожним днем, пустити амбіції в потрібне русло. Сенс у тому, щоб зробити щось корисне для людей, світу, стати Людиною, знайти гармонію і комфорт, бути мудрішими, бо життя – це своєрідне випробування і треба пройти його до кінця. Щоб усвідомити в кінці, що життя прожите не дарма, щоб служити Богу, нести людям добро.

Троє відповіли, що не знають, та одна людина – що у житті сенсу немає.

4.

24 (43,6%) опитаних ще не визначилися.

Інші опитані учні вказали міжнародні відносини, туризм, юрист, перукар, художник, лікар, філолог, перекладач іспанської мови, кухар, психолог, поліцейський, дизайнер, інженер, програміст, перекладач (англійська-арабська), стюардеса, дипломат або логіст, журналіст, дизайнер інтер'єру, перекладач з англійської, PR-менеджер, медицина, PR і зв'язок з громадськістю, психолог,

кондитер, інвестор, директор, кіноактриса, ресторанний директор, режисер ігрового кіно.

Найбільше виборів отримали такі спеціальності як психологія та переклад.

5.

15 осіб (27%) ще не визначили етапи. Більшість називає «вступ до університету та навчання у ньому».

6.

23 особи (41,8%) відповіли, що нічого не знають.

— професійно важливі якості

16 осіб (29%) відповіли, що не знають.

— де можна отримати цю професію

17 осіб (30,9%) відповіли, що не знають.

— затребуваність професії на ринку праці

20 осіб (36,3%) відповіли, що не знають.

7.

27 осіб (49%) – самостійно прийняли рішення.

12 осіб (21,8%) – прийняли рішення за порадою батьків.

7 осіб (12,7%) – ще не прийняли рішення.

6 осіб (10,9%) – прийняли рішення самостійно та за порадою родичів.

1 особа (1,8%) – нав'язлива позиція мами яка дуже давить.

1 особа (1,8%) – прийняли рішення самостійно та за порадою друзів.

1 особа (1,8%) – приклад успішних людей.

8.

Всі надані відповіді стосуються здоров'я, особистісних особливостей, характеру, звичок.

9.

4 особи (7,2%) відповіли, що не знають.

Інші опитані дали відповіді вчитися, тренуватися, отримувати досвід, працювати над собою; вивчати матеріал і добре підготватися до ЗНО; вчити мови програмування, набирати популярність, прибирати свої недоліки, працювати над усвідомленістю в професійній сфері, підтягувати (нарощувати) загальні знання (ніколи не бувають зайвими), ставати мудрішими, розвивати комунікативні навички, зібраність, підвищувати емоційний інтелект, розвивати лідерські якості, ретельно вивчати мови тощо.

10.

Учні дали такі відповіді: я сам – 22 особи (40%); близькі люди – 5 осіб (9%); обставини побутового життя – 7 осіб (12,7%); обставини, що не залежать від людини, доля – 4 особи (7,2%).

11.

Учні дали такі відповіді: «ще не знаю», 21 особа (38,1%). Інші опитані дали відповіді: працювати над своєю лінню, розвиватися, більше вивчати світ, радитися з друзями та батьками.

12.

26 осіб (47,2%) відповіли – «Так».

12 осіб (21,8%) відповіли – «Ні».

16 осіб (29%) – не визначилися.

13.

5 учнів (9%) відповіли «нічого». Всі інші опитані займаються додатковою гуртковою діяльністю, розвитком навичок, підготовкою до ЗНО, роботою над собою та моральною підготовкою.

14.

«Погано знаю світ професій» – 12 осіб (21,8%).

«Погано знаю свої можливості» – 11 осіб (20%).

«Не можу обрати з декількох варіантів» – 15 осіб (27,2%).

«Не знаю як обрати професію» – 7 осіб (12,7%).

«Обрав професію» – 14 осіб (25,4%).

Отже, дослідивши особливості життєвого і професійного самовизначення старшокласників виявлено, що переважна більшість опитаних вважають, що чесна праця – єдиний шлях до успіху в професійній діяльності, а отримання вищої освіти – є необхідним для розвитку навичок, саморозвитку, розширення кругозору знань, розширення внутрішнього світу, професійного становлення у майбутньому. Сене свого життя кожен бачить по різному, загалом, вони становлять вітальні, соціальні та ідеальні смисли. 49% учнів самостійно прийняли рішення щодо вибору професії, 40% – вважають, що ніхто не може перешкодити в реалізації професійних цілей, окрім самої людини, що підтверджує високий рівень локусу контролю, коли індивід сам контролює власне життя, вільно приймає рішення і втілює їх у життя. 47% учнів не тільки визначилися з майбутньою професією, але і про всяк випадок мають резервні варіанти на випадок невдачі по основному вибору. Проте 43,6% опитаних ще не визначилися з професією, а 27% ще не визначили для себе етапи на шляху до професійної мрії, що говорить про необхідність здійснення психологічного супроводу старшокласників з профорієнтації у ЗЗШ№61.

Саме тому ми пропонуємо програму активізації професійного самовизначення старшокласників.

2.3. Програма активізації професійного самовизначення старшокласників

Активізація професійного самовизначення включає різноманітні методи та форми роботи, які реалізуються у повній мірі під час психологічного супроводу процесу вибору професії старшокласниками.

Так, методи активізації професійного самовизначення поділяються на: пояснювально-ілюстративні або репродуктивні (бесіда, розповідь, пояснення, лекція, демонстрація та ілюстрація явищ і процесів); інформаційно-пошукові (проблемний виклад, евристичні бесіди, методи організації дослідницької діяльності, спостереження, робота з навчальною та іншою літературою); активні методи (ділові ігри, метод занурення з елементами гри, «мозковий штурм», контекстне навчання, ігри-вправи, розгляд і аналіз профорієнтаційних ситуацій, «кейс-метод», тематичні дискусії, виробничі задачі з використання технічних, технологічних і економічних ситуацій, змагальні методи і ін.).

У даній роботі ми розробили тренінг, як один з методів активізації професійного самовизначення старшокласників, що може використовуватися під час психологічного супроводу. Задля розробки тренінгу ми опиралися на такі джерела[18; 72].

Метою тренінгової програми з профорієнтації підлітків є створення умов для ситуації вибору, що реалізується завдяки теоретичним та практичним методам активізації професійного самовизначення. У сукупності вони дозволяють старшокласнику розвинути ті навички, які йому необхідні для успішного навчання й самореалізації у майбутній професії.

Завдання програми:

- актуалізація міркувань учасника тренінгу про вибір професії;
- надати знання про професії, ознайомити з їх характеристиками;
- передати учаснику новий досвід (позитивний чи негативний) в обраній професії, створити умови для освоєння моделей професійної поведінки;
- створення умов для аналізу й висновків для самостійного прийняття рішень;
- надати зворотній зв'язок про учасника як професіонала в ігровій діяльності.

Ми вважаємо, що підготовка старшокласників до професійного вибору повинна мати не тільки роз'яснювальний, а й розвивальний характер. Для цього

існує система профорієнтації, використовуються спеціальні методи, такі як ділові ігри, бесіди та консультації, діагностичні процедури тощо.

Методи професійної орієнтації поділяються на: пояснювально-ілюстративні або репродуктивні (бесіда, розповідь, пояснення, лекція, демонстрація та ілюстрація явищ і процесів); інформаційно-пошукові (проблемний виклад, евристичні бесіди, методи організації дослідницької діяльності, спостереження, робота з навчальною та іншою літературою); активні методи (ділові ігри, метод занурення з елементами гри, «мозковий штурм», контекстне навчання, ігри-вправи, розгляд і аналіз профорієнтаційних ситуацій, тематичні дискусії, виробничі задачі з використання технічних, технологічних і економічних ситуацій, змагальні методи і ін.).

Найбільшого розповсюдження в сучасній профорієнтаційній практиці набули ігрові методи. Ділова гра – це в певному розумінні репетиція виробничої чи соціальної діяльності людини. Цей метод дає нагоду «програвати» будь-яку конкретну ситуацію, що допомагає краще розуміти поведінку людини, визначати спонукальні сили діяльності в ту чи іншу мить реальної події. Переваги активних методів полягають у тому, що вони поглиблюють інтерес учнів до вирішення проблеми професійного самовизначення та стимулюють до вибору майбутньої професії. Моделювання в діловій грі типових ситуацій, що виникають у реальній практиці професійної діяльності сучасного фахівця, створює умови максимального наближення до виробничих процесів різних видів професійної діяльності. Поєднання елементів професійної і навчальної діяльності з елементами гри знімає психологічну напруженість у діях підлітків при вирішенні актуальних для них завдань. Ігрові методи поділяються на: дидактичні ігри, ігри-вправи, сюжетно-рольові (імітаційні, операційні), ігри-змагання. Усі вони допомагають вирішувати не лише навчальні та виховні, а й профорієнтаційні завдання.

У профорієнтаційній роботі досить поширеними є також ігри-вправи. До них належать різноманітні конкурси, вікторини, кросворди, ребуси, шаради, загадки тощо, а також комплексні завдання – ігри на зразок «запитання –

відповідь», коли учні ставлять один одному запитання і відповідають на них. Такі ігри-вправи зорієнтовані на вдосконалення пізнавальних здібностей учнів і спрямовані на усвідомлення та закріплення профорієнтаційного матеріалу, його використання в нових умовах. Ці методи розвивають спостережливість, увагу, пам'ять, емоції та почуття, волю й інші психічні процеси і якості особистості. У процесі гри-вправи, яка займає, як правило, 10-20 хвилин, відпрацьовується вміння приймати оперативні рішення виробничого характеру та узгоджувати взаємодію окремих ланок виробничої системи.

Рольові ігри – ігри з одним або кількома партнерами, головним призначенням яких є створення умов для надання можливості учасникам діяти в межах запропонованих ролей. Залучення школярів до виконання певних ролей створює умови для активної участі в обговоренні соціально важливих проблем колективу, збагачує досвід відповідної діяльності. Рольові ігри, як правило, поділяються на імітаційні та операційні. Під час першої імітується діяльність будь-якої організації, установи, її підрозділів (кабінет начальника цеху, учительська тощо). Операційні ігри допомагають відпрацьовувати виконання конкретних, специфічних операцій, що стосуються різних професій.

В окремих випадках досить ефективним методом профорієнтаційної роботи є тематичні дискусії. Вміло організована педагогом дискусія викликає в учнів підвищений інтерес до особливостей професійного самовизначення в сучасних умовах. Тому її доцільно використовувати у профорієнтаційній роботі при вирішенні гострих та неординарних питань професійного вибору. Зміст діяльності учасників дискусії ґрунтується на обговоренні певного виробничого явища та події, позитивно впливає на розвиток логічного мислення та формує вміння критично оцінювати і творчо вирішувати актуальні проблеми.

Для ефективності профорієнтаційної роботи варто використовувати також професійні проби. Професійну пробу можна визначити як профвипробовування, яке моделює елементи конкретного виду професійної діяльності (завершений процес) і сприяє свідомому, обґрунтованому вибору професії. Під час професійних проб: даються базові відомості про конкретні

види професійної діяльності; моделюються основні елементи різних видів професійної діяльності; визначається рівень готовності до виконання проб; забезпечуються умови для якісного виконання професійних проб. У процесі цієї чи іншої професійної проби в учнів актуалізуються отримані знання й уявлення про конкретну сферу професійної діяльності, формуються початкові професійні вміння і погляди на себе як суб'єкта професійної діяльності.

Ефективними методами в системі традиційної професійної орієнтації учнів є методи вирішення проблемних ситуацій, до яких належить також і «кейс-метод» (casestudy). В сучасній профільній школі «кейси» якраз і перебувають у площині збагачення досвіду юнаків і дівчат у вирішення проблемних профорієнтаційних ситуацій (поле пошуку інформації про професію, розробка або ж корекція програми професійного самовдосконалення, стратегія і тактика вибору професії, сучасне і майбутнє середовище праці тощо). До групи цих методів належать: метод вивчення ситуацій (casestudies), метод ділових історій (casestories); безпосередньо метод кейсів (casemethod) як аналіз та вирішення практичних ситуацій. Залежно від мети використання їх поділяють на ілюстративні, аналітичні та пов'язанні з необхідністю прийняття рішення. Специфічною особливістю цих методів є те, що проблемні ситуації для аналізу та знаходження рішення беруться з безпосередньої практики і вирішуються учнями самостійно. Функціями організатора (психолога або педагога) за умови використання цього методу, є підготовка переліку проблемних ситуацій, інструкція та опосередковане керівництво процесом дискусії.

Особливістю цієї програми є те, що вона вміщує у собі мінімум теорії з боку тренера та максимум практики, адже побудована на активних методах роботи.

Програма складається з 6 занять по 45 хвилин.

AZgyllly□

Мета: активізація учасників, збір інформації та очікувань; ознайомлення учасників із існуючими професіями.

Поняття «професія». Професія, спеціальність, кваліфікація, посада. Види професій. Галузі господарства. Загальні відомості про галузеву класифікацію професій. Державний класифікатор професій України.

Вправа «Мої очікування»

Матеріали: зошит на 12 аркушів у дітей, валіза з кольорового паперу, маркери, стікери, фломастери, на дошці занотовано «професія, спеціальність, кваліфікація, посада» у вигляді схем та піктограм, які дають розуміння цих ключових понять; підготована презентація «Каталог професій».

Діти розподіляються на підгрупки (по 3-4 особи). Ведучий пропонує кожній підгрупі сформулювати очікування у формі трьох питань та записати на окремих стікерах. Після того, як робота завершиться, представники від кожної групи приклеюють на валізу свої стікери. Це валіза, з якою ми вирушимо до світу професій.

2. Ведучий проговорює що таке професія, спеціальність, кваліфікація, посада. Діти занотовують у свій зошит.

3. Брейнштурмінг на тему «Сучасний світ професій»

Діти називають всі професії, які знають, тренер фіксує їх на дошці.

Після того, як всі учні назвали варіанти професій, тренер підводить підсумки, що названі варіанти лише вершина айсбергу.

3. Загальна презентація професій.

4. Узагальнення та підведення підсумків.

AZgyllly□

Мета: опрацювати каталог професій.

Матеріали: презентація «Каталог професій», ватмани 8 шт, мобільні телефони з Інтернетом, вирізані папірці із зазначенням групи професій, капелюх.

1. Актуалізація попереднього заняття.

2. Творче завдання. Діти розподіляються на групи по 3-4, капітан від кожної групи витягує з капелюха професійну групу. Команда має представити її у вигляді малюнка, колажу. Вимоги: намальоване має відображати:

1. сутність професії;
2. основну діяльність людей у цій сфері;
3. користь суспільству;
4. плюси;
5. мінуси.

Після цього кожен капітан представляє іншим учням цю професію.

Запитання до зали: Чи є професія, яка сподобалася найбільше? Чи була професія про яку вам цікаво було б дізнатися, але її не представили?

3. Узагальнення, підведення підсумків.

AZgylyy□

Мета: підвищити рівень усвідомлення учасниками типового та специфічного в професійній діяльності того чи іншого фахівця.

1. Актуалізація попереднього заняття.
2. Тематична дискусія.

Обговорити питання: «Яку професію обрати: престижну чи улюблену?»

3. Профорієнтаційна гра «Один день з життя»

Вправа проводиться в колі. Основні етапи методики наступні:

1. Ведучий визначає разом з іншими гравцями, яку професію цікаво було б розглянути. Наприклад, група захотіла розглянути професію "фотомодель".

2. Загальна інструкція: "Зараз ми спільними зусиллями постараємося скласти розповідь про типовий трудовий день нашого працівника – фотомоделі. Це буде розповідь тільки з іменників. Наприклад, розповідь про трудовий день вчителя міг би бути таким: дзвінок – сніданок – дзвінок – урок – двієчники – питання – відповідь – трійка – учительська – директор – скандал – урок – відмінники – дзвінок – хата – ночівля. У цій грі ми подивимося, на скільки добре ми уявляємо собі роботу фотомоделі, а також з'ясуємо, чи здатні ми до колективної творчості, адже в грі існує серйозна небезпека якимось невдалим штришком (недоречно названим «заради сміху», безглуздим іменником) зіпсувати всю розповідь. Важлива умова: перш, ніж назвати новий іменник, кожен гравець обов'язково повинен повторити все, що було названо до нього.

Тоді наша розповідь буде сприйматись як цілісний твір. Щоб краще було запам'ятовувати названі іменники, раджу уважно дивитися на всіх мовців, як би пов'язуючи слово з конкретною людиною".

3. Ведучий може назвати перше слово, а решта гравців по черзі називають свої іменники, обов'язково повторюючи всі, що називалися до них. Якщо гравців небагато (6-8 осіб), то можна пройти два кола, коли кожному доведеться називати по два іменники.

4. При підведенні підсумків гри, можна запитати в учасників, вийшла цілісна розповідь чи ні? Чи не зіпсував хтось загальну розповідь своїм невдалим іменником? Якщо розповідь вийшла плутаною і сумбурною, то можна попросити когось з гравців своїми словами розповісти, про що ж була складена розповідь, що там відбувалось (і чи відбувалось щось?). Можна також обговорити, наскільки правдиво й типово був представлений трудовий день розглянутого професіонала. Досвід показує, що гра зазвичай проходить досить цікаво. Учасники нерідко знаходяться в творчій напрузі і можуть навіть трохи втомлюватися.

4. Вправа «Хто є хто?»

Мета: дати можливість учасникам співвіднести свій образ за різними професіями на підставі знання учнів один про одного. Гра проводиться в колі, але можливий варіант проведення її в групі.

Інструкція: "Зараз я буду називати професії, кожний протягом декількох секунд повинен подивитися на своїх товаришів і визначити, кому ця професія підійде найбільше. Далі я хлопну в долоні, і всі по команді одночасно повинні показати рукою (або ручкою) на обрану людину (найбільш підходящу для названої професії)". Ще перед початком самої гри ведучий може запитати в учасників групи, які професії для них найбільш цікаві й виписати ці професії (приблизно 10-15 штук) на дошці, називаючи згодом професії з цього переліку. Це виключить випадки, коли названа професія буде нікому не цікава, а може навіть і неприємна. Якщо гравців мало (6-8 осіб), то показувати можна, не однією рукою, а двома (однією рукою – на одну людину, іншою – на другого).

Для більшої кількості учасників краще все це проробляти однією рукою, інакше буде плутанина.

2. Показавши рукою на свого товариша, всі повинні на час завмерти, а ведучий сам по черзі підраховує, скільки рук показує на кожну людину, тобто чий образ, на думку більшості гравців, найбільш відповідає даній професії. Слід зауважити, що свого часу проводилися експерименти В.Н.Шубкіним, які показують, що прогнози учнів щодо професійного майбутнього своїх однокласників нерідко виявляються більш точними, ніж прогнози їх вчителів та батьків. Це означає, що довіряти думці однокласників про професійні перспективи своїх товаришів таки можна і потрібно. Звичайно, й самі гравці можуть порахувати, скільки рук на них вказують, але з досвіду проведення гри часто виявляється, що без допомоги ведучого багато збиваються. Якщо вправа проводиться в аудиторії й учні сидять на своїх місцях за партами, то всі основні правила зберігаються, а ведучий повинен бути готовий до дещо більших емоцій гравців. Однак, при такому варіанті гри, учням набагато простіше порахувати самим, скільки товаришів на них показують, адже на відміну від гри в колі, де вони сидять щільно один з одним, в аудиторії більше простору і менше помилок з показуваннями та зверненням один до одного.

5. Підведення підсумків.

AZgyllы□

Мета: підвищити готовність учасників виділяти пріоритети при плануванні своїх життєвих і професійних перспектив, а також готовність співвідносити свої професійні цілі і можливості.

1. Актуалізація попереднього заняття.

Рольова гра: ведучий підбирає професії найактуальніші 21 століття, або найбільш високооплачувані.

Учасники розподіляються на команди, отримують назву професії від тренера та мають її зобразити без слів.

Обговорення цих професій.

2. Вправа «Життєва стратегія»

Гра може проводитись як в колі (для 6-12 учасників), так і при роботі з класом. Середній час на гру – 30-40 хвилин. Процедура включає наступні етапи:

1. Ведучий пропонує групі визначити яку-небудь цікаву професійну мету, наприклад, вступити в якийсь навчальний заклад, оформитися на цікаву роботу, а може, навіть, зробити в перспективі щось видатне на роботі. Ця мета, так як її сформулювала група, виписується на дошці (або на листочку).

2. Ведучий пропонує групі визначити, що за уявна людина повинна досягти цієї мети. Учасники повинні назвати її основні (уявні) характеристики за наступними позиціями: стать, вік (бажано, щоб ця людина була однолітком граючих), успішність в навчальному закладі, матеріальне становище і соціальний статус батьків і близьких людей. Це все також коротко виписується на дошці.

3. Кожен учасник на окремому листочку повинен виділити п'ять основних етапів (п'ять кроків), які забезпечили б досягнення наміченої мети. На це відводиться приблизно 5 хвилин.

4. Далі всі розподіляються на мікрогрупи по 3-4 особи.

5. У кожній мікрогрупі організовується обговорення, чий варіант етапів досягнення виділеної мети найбільш оптимальний і цікавий (з урахуванням особливостей означеної вище людини). В результаті обговорення кожна група на новому листочку повинна виписати самі оптимальні п'ять етапів. На все це відводиться 5-7 хвилин.

6. Представник від кожної групи коротко повідомляє про найбільш важливі п'ять етапів, які виділені в груповому обговоренні. Решта учасників можуть задавати уточнюючі питання. Можлива невелика дискусія (за наявності часу).

7. При загальному підведенні підсумків гри можна подивитися, наскільки збігаються варіанти, запропоновані різними мікрогрупами (нерідко збіг виявляється значним). Також у підсумковій дискусії можна оцінити спільними зусиллями, наскільки враховувалися особливості людини, для якого і

виділялися, п'ять етапів досягнення професійної мети. Важливо також визначити, на скільки виділені етапи (кроки) реалістичні і відповідають конкретній соціально-економічній ситуації в країні, тобто наскільки загальна ситуація в суспільстві дозволяє (або не дозволяє) здійснювати ті чи інші професійні та життєві мрії. Цілком можливе проведення даної ігрової вправи за іншими процедурними схемами. Приміром, спочатку кожен виділяє п'ять етапів на своїх листочках, потім 2-3 бажаючих (добровольця) виходять до дошки і виписують свої пропозиції, після чого в загальному обговоренні розглядаються по порядку етапи, виписані цими учасниками і виділяється найбільш оптимальний варіант. В іншому випадку, можна відразу об'єднати учнів у групи і запропонувати їм (без індивідуальної попередньої роботи) скласти загальний варіант програми досягнення наміченої мети (виписати п'ять кроків-етапів) для даної людини.

3. Підведення підсумків.

Запропонувати виконати вдома завдання.

Використовуючи ресурси інтернету з'ясуйте, яка середня зарплата у редактора, перекладача, в деяких містах України.

- 1) Київ
- 2) Запоріжжя
- 3) Умань
- 4) Харків
- 5) Житомир

□ _____

Мета: підвищити рівень усвідомлення учасниками типового та специфічного в професійній діяльності того чи іншого фахівця.

1. Актуалізація попереднього заняття
2. Розв'язання кейсів.

Кейс-завдання 1.

У класі є слабка дитина, і діти не пропускають нагоди познущатися над фізично і психологічно нерозвиненим хлопчиком. Коли вчитель викликає його до дошки, він тільки мнеться і запинається, боячись, що всі будуть лише сміятися над його відповіддю. Учитель тільки зітхає, дорікає і ставить «2».

Завдання 1. Прогнозуйте майбутнє дитини.

Завдання 2. Дайте оцінку діям вчителя.

Завдання 3. Запропонуйте можливі шляхи вирішення

Завдання 4. Охарактеризуйте основні чинники психо-морального дискомфорту дитини в класі.

Кейс-завдання 2.

Урок алгебри. Приблизно за 10 хвилин до кінця уроку, учитель викликає до дошки Васю. Він повинен вирішити приклад, використовуючи формули, вивчені на уроці.

Дзвенить дзвоник. Учитель просить всіх вийти з класу, а Васю залишитися і вирішити приклад. Але учні не йдуть, а обступають Васю, який стоїть біля дошки. Звучать репліки: «Та ти шо зовсім тупий», «Це ж елементарно» і т. д. В результаті це починає дратувати Васю, і він просить вчителя, щоб вона попросила інших вийти з класу.

Учитель підходить до натовпу і дивиться на дошку: «Ай-ай-ай Вася. Ти навіть приклад не можеш правильно з підручника переписати». Учні починають сміятися, а Вася вистачає портфель і вибігає з класу.

Завдання 1. Дайте оцінку діям вчителя.

Завдання 2. Спрогнозуйте дії хлопчика.

Завдання 3. Запропонуйте можливі шляхи вирішення.

Завдання 4. Запропонуйте свій варіант уроку.

Кейс-завдання 3.

Марія – співробітниця медичного центру. Вона закінчує аспірантуру, її професіоналізм високо цінують в колективі. Медичний центр розширюється, і Марія пропонує головлікаря центру взяти на роботу свою подругу Людмилу. Співбесіда головлікаря з Людмилою, розпочавшись з суто професійних питань,

дуже швидко перейшло в задушевну розмову про «життя» (спогад про роки навчання, пошук можливих спільних знайомих в медичних колах, проблеми «батьків і дітей» і т.п.). В результаті головлікар прийняв рішення про прийом Людмили на роботу.

Завдання 1. Дайте оцінку діям головного лікаря.

Завдання 2. Спрогнозуйте роботу Людмили, становище у колективі.

Завдання 3. Запропонуйте можливі шляхи інакшої побудови співбесіди.

Кейс-завдання 4.

Співробітник Микола звертається до колеги: "Маріє, треба зробити ось таку функцію, і зробити її треба ось таким чином, тому що так буде зручно нашому замовнику ". На що Марія мені відповідає: "Робити як ти сказав я не буду, тому що мені так не подобається. І взагалі, ти для мене не авторитет ". В цілому Марія є працювитою та грамотною дівчиною, та спеціалістів, як вона, треба ще пошукати. Коля тоді не знайшов кращого виходу, як поскаржитися директору, але відчував себе після цього незатишно. Директору легко – він погрозивши Марії зник далеко і надовго. А йому з нею кожен день поруч працювати. Їй пригрозити – так вона взагалі розмовляти перестане. Потрібно хоч якісь відносини зберегти, інакше робота встане.

1. Як будувати подальший діалог з Марією?

2. Як ефективно реагувати на відповідь Марії?

3. Як потрібно було б повести себе хлопцю?

4. Запропонуй варіанти мирного врегулювання ситуації у колективі.

Підведення підсумків заняття.

Мета: вироблення навичок ефективної самопрезентації, аналіз отриманих учасниками знань та навичок, зворотній зв'язок від учасників тренінгу.

Матеріали: паперова валіза з очікуваннями учасників тренінгу та нові клейкі папірці.

Актуалізація попереднього заняття.

1. Рольова гра "Співбесіда з роботодавцем"

Кожен учасник пробує себе в ролі претендента. Будь-хто з членів групи грає роль роботодавця. Ведучий тренінгу може дати установку на відмову "шукача" 20 або пред'явлення йому жорстких вимог. Це додасть грі більш реалістичний і творчий характер. Члени групи, які не беруть участь у співбесіді, є спостерігачами, які аналізують і оцінюють по її завершенні, дають зворотний зв'язок "шукачу" щодо ефективності його самопрезентації та поведінки на співбесіді.

Вправа в жартівливій формі дозволяє змоделювати деякі елементи співбесіди при прийомі на роботу і при вступі до навчального закладу, і, таким чином, підвищити рівень готовності вступників до подібних співбесід. Методика проводиться в колі, але може використовуватися і при роботі з класом. Кількість учасників – від 6-8 до 15-20 осіб. Час проведення – від 30 до 40-50 хвилин. Методика може бути проведена в різних варіантах. Ігрова процедура по першому варіанту припускає наступні етапи:

1. Учасникам гри пояснюється її загальний зміст – перевірити і, по можливості, хоч трохи підвищити свою готовність до проходження співбесіди при працевлаштуванні. Сама назва гри як би говорить, ось я прийшов, подивіться, чи підходжу я для вашого закладу. За умовами гри передбачається, що підсумки співбесіди являються вирішальним фактором зарахування на роботу або вступу на навчання.

2. Кожен учасник на окремому листочку виписує 5-7 найголовніших правил поведінки для вступника і 5-7 головних правил проведення бесіди для члена приймальної комісії, які дозволили б йому не помилитися при виборі

претендента. Доцільність включення в гру ролі керівника (члена Приймальної комісії) пояснюється тим, що претендент на роботу або вступник до навчального закладу повинні розуміти позицію керівників фірми (закладу), а також краще усвідомлювати, чого від них очікують при співбесіді. Все це підвищує шанси претендента справити гарне враження і бути зарахованим. На це відводиться приблизно 5-7 хвилин.

3. Всі сідають в коло. Ведучий пропонує двом гравцям-добровольцям виконати перше ігрове завдання: протягом 7-10 хвилин розіграти сценку співбесіди. Відразу ж уточнюється, хто буде грати претендента на вакантне 23 місце, а хто керівника закладу.

4. Після цього обов'язково слід уточнити, що це за заклад (конкретний вуз, фірма і т.п.), а також, яка саме вакансія пропонується для претендента, тобто про що піде мова. Бажано, щоб заклад і вакантне місце в ньому було і досить престижним і, але в той же час, реалістичними для працевлаштування. Уточнити це повинен гравець, який зображає керівника.

5. Інший гравець – претендент – відразу ж уточнює, якими основними характеристиками та якостями володіє його герої, наприклад, його вік, освіта, стать, життєвий досвід і т.п.

6. Під час програвання інші учасники уважно спостерігають за діями керівника і претендента, відзначаючи для себе, наскільки їхні дії відповідають вписаним на їх листочках правилам поведінки для керівника і претендента.

7. Після першого програвання усім (включаючи головних гравців) дається завдання: за 5-бальною шкалою оцінити успішність дій окремо для претендента і для керівника.

8. Перше слово надається головним гравцям. Спочатку вони по черзі називають свої оцінки (і самооцінки), а потім коротко коментують їх, не забувши співвіднести свої оцінки з вписаними раніше правилами поведінки для керівника і для претендента. Після цього можуть коротко висловлюватися й інші учасники. Бажано завершити перше обговорення за 5-7 хвилин. При

наявності більшого часу можна навіть швидко підрахувати, скільки балів набрали керівник і претендент по оцінках інших гравців.

9. Перед тим, як почати загальну гру, ведучий може зачитати (для загального розвитку) основні правила для людини, що бажає справити гарне враження і для керівника, який не хоче помилитися у своєму виборі.

Підведення підсумків тренінгу. Кожен учасник записує на клейкому папері, що корисного взяв для себе з тренінгу. Наклеює до валізи, замість запитання, якщо отримав відповідь. Ділиться з учасниками, що саме він поміщає до валізи. Тепер вона стає дуже важкою від корисних розумінь, знань та навичок, які були отримані в ході тренінгу.

Таким чином, нами було розроблено програму для активізації професійного самовизначення старшокласників. У програму були включені репродуктивні, пояснювально-ілюстративні форми роботи та активні методи, які дають змогу «програвати» конкретні професійні ситуації, розвивають спостережливість, увагу, пам'ять, волю та якості особистості, активізують логічне мислення та формують вміння критично оцінювати і творчо вирішувати актуальні проблеми, сприяють свідомому, обґрунтованому вибору професії.

Головна вимога до методів активізації професійного самовизначення – їх зрозумілість і доступність для практичного використання, що під час розробки даної програми було дотримано.

Ми очікуємо, що програма дасть змогу старшокласникам реально оцінити свої потенційно важливі якості, визначити професійні інтереси та нахили, визначитися із побудовою власної освітньої і майбутньої професійної траєкторії. Тому, наступним етапом є апробація програми з метою активізації професійного самовизначення старшокласників.

ВИСНОВКИ

У кваліфікаційній роботі магістра наведено теоретичне та практичне дослідження ціннісних аспектів професійного самовизначення. Розглядаючи тему професійного самовизначення ми вивчили психологічні особливості його формування у юнацькому віці, а, також, умови та фактори, які впливають на професійне самовизначення старшокласників. Крім того, ознайомилися з сучасними науковими думками і позиціями з цієї проблематики. Питання професійного самовизначення вивчається вже дуже давно, існує багато поглядів різних дослідників на цю проблематику, але на сьогоднішній день не існує однозначного, загальноприйнятого визначення цього поняття. Відсутність загальноприйнятого поняття «професійного самовизначення» є причиною того, що існує дуже багато поглядів та підходів як цей процес відбувається, коли він починається, коли завершується. Наприклад, одні дослідники визначають завершеним процес професійного самовизначення, коли відбувся вступ людини до навчального закладу або вихід на роботу, а інші розглядають цей процес більш пролонговано, до моменту закінчення навчання у конкретній професії та до початку трудової діяльності. Крім того, існує ще й інша точка зору, яка визначає завершення процесу самовизначення у професії підготовкою спеціаліста згідно з соціальним еталоном, де критерієм виступає диплом про закінчення навчального закладу. На нашу думку, не можна акцентувати увагу на виборі професії, бо сам процес вибору – не поодиноким актом і може виникати впродовж життя людини. Вибір професії – це не тільки вибір того чи іншого виду діяльності, а, поряд із визначенням свого покликання, ще й вибір відповідного життєвого шляху, місця у процесі суспільного виробництва, засіб включення у життя соціального середовища, незалежний від вікових рамок. Сам вибір хоч і є дуже відповідальним і потребує від людини високого ступеня розвитку особистості, рівня її зрілості, не можна назвати професійним

самовизначенням тому, що це тільки соціальна орієнтація на конкретний професійний статус, який у майбутньому необхідно буде конкретизувати шляхом вибору спеціальності, місця роботи.

Аналіз психолого-педагогічної літератури свідчить, що ряд дослідників, які працювали над проблемою формування готовності учнів до професійного самовизначення, пропонують забезпечувати її вирішення через удосконалення якості змісту навчально-трудої діяльності учнів що, позитивно впливатиме на засвоєння необхідних знань та умінь. Інші дослідники, вважаючи готовність до професійного самовизначення інтегральною якістю особистості, наголошують на необхідності виховувати такі її складові, як потреби, інтереси, ціннісні орієнтації, ідеали. З огляду на останнє, виникла потреба в детальному дослідженні саме ціннісних орієнтацій старшокласників.

Було з'ясовано, що структуру процесу суб'єктного самовизначення особистості визначає структура мотиваційного вчинку: прийняття нового смислу «Я – як суб'єкт активності»; усвідомлення суперечностей ситуації саморозвитку «Я»; подолання залежності від ситуації шляхом зміни внутрішньої позиції самореалізації; боротьба мотивів; вибір мотивів самореалізації; самопокладання; формування психологічної готовності до суб'єктного самовизначення; уявне моделювання власного простору «Я» (особистісної та сутнісної сфер); оцінювання моделі шляхом рефлексії; усвідомлення наслідків помилкових кроків; вибір засобів реалізації самовизначення; уявне моделювання значущих умов самовизначення; вибір адекватних способів реалізації самовизначення; програмування дій; творча реалізація самовизначення в умовах свідомої саморегуляції; оцінювання наслідків вчинку шляхом рефлексії; корегування дій; післядія; моделювання якісно нової ситуації саморозвитку; зміна ситуації саморозвитку як перетворення відносин «Я – світ»; усвідомлення нового особистісного смислу «Я – як суб'єкт активності». Протікання процесу суб'єктного самовизначення особистості можна вважати повноцінним, коли наявна життєва та часова перспектива співвідноситься з системою ціннісно-сміслових орієнтацій

соціуму і в ієрархії цінностей та смислів наближається до більш високого порядку. Суб'єктне самовизначення особистості визначає міру самореалізації особистості в реальному суспільстві.

Професійне самовизначення полягає в усвідомленні особистістю себе як суб'єкта конкретної професійної діяльності і передбачає самооцінку людиною індивідуально-психологічних якостей та зіставлення своїх можливостей з психологічними вимогами професії до спеціаліста.

Опрацювавши накопичений досвід, дійшли до висновку, що фактори, які мають вплив на професійне самовизначення можуть бути умовно поділені на дві групи:

- 1) об'єктивні, до яких входять поінформованість у світі професій, рівень підготовки, соціальне оточення, домашні умови, соціально-економічний статус батьків тощо;
- 2) суб'єктивні, до яких входять здібності, професійні інтереси, рівень домагань, мотиви, ціннісні орієнтації тощо.

Вирішальне значення на здійснення професійного вибору мають фактори другої групи, які ми і вивчали. На перший план виходить активність самої особистості. Мотивація при виборі професії – це стимули, заради яких людина здатна прикласти свої зусилля, тобто на що орієнтувалася людина при виборі тієї чи іншої професії: соціальна значущість цієї професії, престиж, заробіток. Що хоче отримати студент від вищої освіти, яких життєвих цілей досягнути, які якості сучасного спеціаліста у собі сформувати і які цінності відіграють в його житті найважливішу роль.

Одним з найбільш значущих мотивів вибору професії являються інтереси суб'єкта. Вони усвідомлюються раніше і ясніше всіх інших, стають передумовою розвитку схильностей, здібностей і професійно важливих якостей особистості. На нашу думку, визначальний вплив на формування професійного самовизначення старшокласнів, також, має споживацький формат суспільства.

Отже, особливостями професійного самовизначення є те, що 43% опитаних ще не визначилися з професією, а 27% ще не визначили для себе

етапи на шляху до професійної мрії, що говорить про необхідність здійснення психологічного супроводу старшокласників з профорієнтації у ЗЗШ№61. 47% учнів не тільки визначилися з майбутньою професією (49% учнів самостійно прийняли рішення щодо вибору професії), але і про всяк випадок мають резервні варіанти на випадок невдачі по основному вибору. По-друге, переважна більшість опитаних вважають, що чесна праця – єдиний шлях до успіху в професійній діяльності, а отримання вищої освіти – є необхідним для розвитку навичок, саморозвитку, розширення кругозору знань, розширення внутрішнього світу, професійного становлення у майбутньому.

Також, на основі результатів вивчення осмисленості життя старшокласників за методикою Д.А. Леонтьєва (СЖО) – «Тест смисложиттєвих орієнтацій» – виявлено, що високі показники усвідомленості життя у 81,8% опитаних, що свідчить про те, що життя їм здається наділеним сенсом і продуманим.

Крім цього, ми виявили, що найбільша кількість учнів орієнтована на матеріальні цінності у професійному самовизначенні: висока заробітна плата, упорядкована квартира і особиста автомашина, можливість одягатися по моді. У той же час бути матеріально забезпеченим – це передбачає або швидке просування по службі, або хороші взаємини з потрібними людьми. На другому місці є праця (24%), на третьому – ціннісні орієнтації на спілкування (7,4%). Відсутність виборів за такими сферами як пізнання, суспільно-політична діяльність.

Серед засобів досягнення професійних цілей превалює розвиток ділових якостей. На другому місці розвиток вольових якостей (13%), на третьому – морально-духовне збагачення (3,7%). Приблизно 40 % опитаних ще не визначилися із майбутньою професією.

Тож, на основі отриманих результатів можна зробити висновок, що для активізації професійного самовизначення старшокласників у навчально-виховний процес мають бути запроваджені сучасні методи профорієнтації.

Ми прийшли до висновку, що підготовка старшокласників до професійного вибору повинна мати не констатувальний, а розвивальний характер. Це зумовлює необхідність створення оптимальних умов для активізації процесів професійного самовизначення старшокласників. Для цього існує система профорієнтації, використовуються спеціальні методи, як-от профорієнтаційні та профконсультаційні ігри, ділові ігри, бесіди та консультації, діагностичні процедури тощо. Саме тому розробили тренінг, який покликаний активізувати професійне самовизначення старшокласників та допомогти свідомо обрати професію в майбутньому

. СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Абульханова-Славская, К.А. Стратегии жизни / К.А. Абульханова-Славская. – М.: Мысль, 2001. – 299.
2. Автономов В.С. Модель человека в экономической науке / В.С. Автономов. – СПб.: Экон. шк., 1998. – 230 с.
3. Александров Г. А. Проблема профессионального самоопределения личности в комплексной системе воспитания «школа–вуз» // Формирование личности специалиста в вузе. – Грозный, 1983. – С. 75-84.
4. Анциферова, Л. И. Психологические закономерности развития личности взрослого человека и проблема непрерывного образования / Л. И. Анциферова // Психологический журнал. – 2006. – Т. 1. – № 2. – С. 52-60.
5. Артеменко О. А. Зміст і методи формування професійної спрямованості старшокласників у позашкільних навчальних закладах / О.А. Артеменко // Теоретико–методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді. – 2016. – Вип. 20(1). – С. 36-45.
6. Бербец В. Сутність професійного самовизначення учнівської молоді як психолого-педагогічна проблема / В. Бербец // Збірник наукових праць Уманського державного педагогічного університету. – 2012. – Ч. 2. – С. 19-25. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/znpudpu_2012_2_4.
7. Божович Л. И. Личность и её формирование в детском возрасте / Л. И. Божович., 2008. – 400 с.
8. Божович, Л. И. Проблемы формирования личности / Л. И. Божович. – М.: Просвещение, 1995. – 345 с.
9. Буров О. Ю. Професійне самовизначення обдарованих старшокласників: детермінанта чи ілюзія? / О. Ю. Буров // Освіта та розвиток обдарованої особистості. – 2013. – № 2. – С. 42-43. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Otros_2013_2_13.

10. Васьківський М. В. Професійне самовизначення старшокласників: ціннісно-орієнтований підхід / М. В. Васьківський // Оновлення змісту, форм та методів навчання і виховання в закладах освіти. – 2014. – Вип. 8. – С. 27-30
Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ozfm_2014_8_11
11. Власова О.І. Педагогічна психологія: Навч. посібник. – К.: Либідь. – 2005. – 400 с.
12. Гинзбург М. Р. Развитие самоопределения подростков. – М., 1988. – 18 с.*3 *5
13. Гинзбург, М.Р. Психологическое содержание личностного самоопределения / М.Р. Гинзбург // Вопросы психологии. – 2002. – №3. – С.43-52.
14. Головаха Е.И. Жизненная перспектива и профессиональное самоопределение молодежи. – К.: Наукова думка, 1988. – 144 с.
15. Горшеньова А. М. Психолого-педагогічні аспекти та бар'єри професійного самовизначення учнів старших класів / А. М. Горшеньова // Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах. – 2013. – Вип. 31. – С. 465–469. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pfto_2013_31_65.
16. Грачева О. Г. Ценности и мотивы личности как факторы выбора профессии выпускниками школ // Акмеология образования. Психология развития. – 2012. – № 2. Режим доступа: <http://cyberleninka.ru/article/n/tsennosti-i-motivy-lichnosti-kak-factory-vybora-professii-vypusknikami-shkol>.
17. Григорович. Л. А. Введение в профессию «психолог». – М., 2004. – 192 с.
18. Гриценко Л., Ткачук І. Професійне самовизначення старшокласників в умовах освітнього округу: посіб. / Л. А. Гуцан, О. Л. Морін, З. В. Охріменко, О. М. Пархоменко, Харків: «Друкарня Мадрид», 2016. – 220 с.
19. Данько О. В. Професійне самовизначення як предмет наукового дослідження у психології / О. В. Данько. // Вісник Національної академії

Державної прикордонної служби України. – 2012. – Вип. 5. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vnadps_2012_5_34.

20. Ермолаева Е. П. Психология социальной реализации профессионала. / Е. П. Ермолаева. – М.: Изд-во «Институт психологии РАН», 2008. – 384 с.

21. Загребнюк Ю. Професійне самовизначення особистості як соціально-педагогічна проблема / Ю. Загребнюк // Збірник наукових праць Уманського державного педагогічного університету. – 2013. – Ч. 2. – С. 146–150. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/znpudpu_2013_2_20.

22. Заставська Л.П. Соціальний портрет сучасного українського споживача [Електронний ресурс] / Я.В. Зоська, Л.П. Заставська // Соціальні технології. Актуальні проблеми теорії та практики. – 2012. – Вип. 54 – С. 148-154. – Режим доступу: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Staptp/2012_54/index.html

23. Исаева Н. И. Психологические особенности профессионального самовоспитания студентов педвуза. – М.: 1984. – 231 с.

24. Каденко О. А. Чинники та мотиви, що обумовлюють професійне самовизначення випускників загальноосвітніх шкіл / О. А. Каденко, О. М. Василенко // Збірник наукових праць Хмельницького інституту соціальних технологій Університету «Україна». – 2011. – № 3. – С. 38-41. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Znpkhist_2011_3_10.

25. Климов Е.А. Психология профессионального самоопределения. Учеб. пособие для студ. Высш. Пед. Учеб. заведений.: Академия, 2004. – 304 с.

26. Коваленко А. Роль профільної школи у формуванні професійного самовизначення учнів / А. Коваленко // Збірник наукових праць Уманського державного педагогічного університету. – 2013. – Ч. 3. – С. 112-118. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/znpudpu_2013_3_18.

27. Кон И. С. В поисках себя: Личность и самосознание. – М.: Политиздат, 1984. – 335 с.

28. Кон И. С. Категория «Я» в психологии // Психологический журнал. – 1981. – Т. 2, – № 3. – С. 25-39.
29. Кон И. С. Открытие «Я». – М.: Политиздат, 1978, – 367 с.
30. Кон И.С. Психология старшеклассника. М.: Просвещение, 1980
31. Кон, И. С. Психология юношеского возраста. Проблемы формирования личности: учебное пособие для студентов пед. ин-тов / И.С.Кон. – М.: Просвещение, 1979. – 175 с.
32. Кондрат, Е. Профессиональное самоопределение подростков с девиантным поведением / Е. Кондрат // Almatater. – 2003. – №4. – С.16-19.
33. Кузів М. З. Форми та методи профорієнтаційної роботи в Україні / М. З. Кузів // Наукові записки [Ніжинського державного університету ім. Миколи Гоголя]. Психолого-педагогічні науки. – 2016. – № 1. – С. 140-146. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nzspp_2016_1_27.
34. Кузнецова С. В. Проблема професійного самовизначення випускників 11-х класів / С. В. Кузнецова // Науковий вісник Миколаївського державного університету імені В. О. Сухомлинського. Сер.: Психологічні науки. – 2012. – Т. 2, Вип. 9. – С. 150-153. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvmdups_2012_2_9_31.
35. Лещук Г. Форми та методи профорієнтаційної діяльності соціального педагога / Г. Лещук // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Педагогіка. Соціальна робота. – 2011. – Вип. 21. – С. 106-110.
36. Логуш Л. Професійна орієнтація – формування усвідомленого вибору професії / Л. Логуш // Неперервна професійна освіта: теорія і практика. – 2013. – Вип. 3-4. – С. 90-96. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/NPO_2013_3-4_16.
37. Маркова А. К. Психология профессионализма. / А. К. Маркова. – М.: Международный гуманитарный фонд «Знание», 1996. – 312 с. *49
38. Маслоу, А. Психология бытия / А. Маслоу. – М.: Рефлбук; К.: Ваклер, 1997. – 300 с.

39. Мачуська І. М. Основні чинники професійного самовизначення старшокласників / І. М. Мачуська // Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді. – 2013. – Вип. 17(1). – С. 474-482. – Режим доступу: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/Tmpvd_2013_17\(1\)_54](http://nbuv.gov.ua/UJRN/Tmpvd_2013_17(1)_54).

40. Мельник О.В. Зміст, форми та методи профконсультаційної роботи зі старшокласниками в процесі профільного навчання: науково-методичний посібник для вчителів / О. В. Мельник. – К.: Педагогічна думка, 2008. – 56 с.

41. Михайлов И. О профориентационной работе во Франции // Вопросы психологии. – 1977. – №5 – С. 158-163

42. Михайлов И. Проблема профессиональной зрелости в трудах Д. Сьюпера// Вопросы психологии. – 1975. – №5.

43. Морін О. Л. Результати дослідження змісту і педагогічних засобів підготовки учнів старших класів до професійного самовизначення в умовах профільного навчання / О. Л. Морін // Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді. – 2013. – Вип. 17(2). – С. 6-14. – Режим доступу: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/Tmpvd_2013_17\(2\)_3](http://nbuv.gov.ua/UJRN/Tmpvd_2013_17(2)_3).

44. Мосол Н. О. Сучасні методи активізації професійного самовизначення старшокласників / Н. О. Мосол, Г. О. Бондар // Проблеми сучасної психології. – 2019. – № 1. – С. 88-93. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/pspz_2019_1_15.

45. Мосол Н.О. Психологічні аспекти професійного самовизначення старшокласників / Н. О. Мосол // Проблеми сучасної психології. – Запоріжжя, 2012. – № 1. – С. 108-112.

46. Мудрик А.В. Социальная педагогика. 6–е изд., перераб. и доп. – М.: 2007. – 224 с.

47. Нових А. Аллатра / А. Нових. – Київ: АЛЛАТРА, 2016. – 882 с.

48. Осницкий А. К., Н. В. Бякова, Истомина С. В. Развитие саморегуляции на разных этапах профессионального становления. // Вопросы психологии. 2009. – № 1. – С. 3-12.

49. Погрібна В. Л. Професійне самовизначення: проблеми теорії та практики / В. Л. Погрібна, І. В. Підкуркова // Вісник Національного університету "Юридична академія України імені Ярослава Мудрого". Серія: Соціологія. – 2017. – № 4. – С. 106-117. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vnyuac_2017_4_10.

50. Поляков, В. А. Профессиональное самоопределение молодежи / В. А. Поляков // Педагогика. – 1999. – №5. – С. 33-37.

51. Пряжников Н. С. Профессиональное и личностное самоопределение. – М., 1995.

52. Пряжников Н. С. Профессиональное самоопределение: теория и практика. – М.: «Академия», 2007.

53. Пряжников, Н.С. Методы активизации профессионального и личностного самоопределения. – М.: Издательство Московского психолого-социального института, 2002. – 400 с.

54. Психологическое обеспечение профессиональной деятельности: учебное пособие / [С. А. Боровикова, Т. П. Водолазская, М. А. Дмитриева, Л. Н. Корнеева]; [Ред. Г. С. Никифоров] Санкт-Петербургский государственный университет. – СПб: Изд-во СПбГУ, 1991. – 152 с.

55. Психология современного подростка / Под ред. Д. И. Фельдштейна. – М.: Педагогика, 1987. – 240 с.

56. Радчук Г. К. Особистісне та професійне самовизначення як чинник професійного становлення особистості / Г. К. Радчук. // Вісник Національної академії Державної прикордонної служби України. – 2012. – Вип. 5. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vnadps_2012_5_47.

57. Рубинштейн, С. Л. Основы общей психологии / Сост., авт. коммент. и послесл. А. В. Брушлинский, К.А. Абульханова-Славская. – СПб: Питер Ком, 2000. – 705 с.

58. Савенко О. П. Проблеми професійного самовизначення молоді в умовах нової економіки / О. П. Савенко // Духовність особистості: методологія,

теорія і практика. – 2012. – Вип. 3. – С. 125-132. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/domtp_2012_3_20.

59. Саппа Г.-М. М. Професійне самовизначення учнівської молоді в контексті системи профорієнтації / Г.-М. М. Саппа // Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка. Соціологічні науки. – 2012. – № 23. – С. 205-214. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vluc_2012_23_18

60. Сафин В. Ф., Никое Г. П. Психологический аспект самоопределения личности // Психологический журнал. – 1984. – № 4. – С. 65-73.

61. Семеняка О.М., Особенности профессиональной направленности в структуре личности профессионала / О.М. Семеняка // Психологический журнал (РБ). – 2007. – № 3. – С.57-67.

62. Сидоренко В. К. Структурний аналіз процесу професійного самовизначення особистості / В. К. Сидоренко // Педагогічний альманах. – 2012. – Вип. 16. – С. 6-12. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/pedalm_2012_16_2.

63. Спиця Н.В. Українське суспільство в контексті філософії Ж. Бодріяра: Проблема бажання та споживання [Електронний ресурс] / Спиця Наталя Валеріївна. – Режим доступу: http://www.alba-training.com/index.php?option=com_content&view=article&id=124:2012-09-20-09-28-54&catid=23:2012-09-20-08-03-1933

64. Столяренко Л.Д. Педагогическая психология. – Ростов-на-Дону. – 2003. – 544 с.

65. Суїменко Є. І. Споживання як віддзеркалення реального рівня життя людей в сучасній Україні / Є. І. Суїменко, Т. О. Петрушина // Українське суспільство 1992-2007. Динаміка соціальних змін. – К.: ІС НАНУ, 2007. – С. 220-234.

66. Суходольский Т. В. Основы психологической теории деятельности, –Л.: Изд-во ЛГУ, 1988. – 168 с.

67. Танасійчук О. М. Вплив сім'ї на професійне самовизначення старшокласників (гендерний аспект) / О. М. Танасійчук // Науковий вісник Херсонського державного університету. Сер.: Психологічні науки. – 2013. – Вип. 1. – С. 82-84. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvkhp_2013_1_25.

68. Тарабрина Н. В. Психологические факторы в профессиональном становлении личности: Сборн. науч. тр. / Отв. ред. Е. В. Шорохова. – М.: Инст. психологии АН СССР, 1988. – 128 с.

69. Тарасенко В.І. Споживання і споживацтво / В.І. Тарасенко. – К.: Політвидав України, 1988. – 152 с.

70. Тарасюк С. О. Психологія професійного самовизначення: теоретичний аспект / С. О. Тарасюк // Наукові записки НаУКМА. Педагогічні, психологічні науки та соціальна робота. – 2011. – Т. 123. – С. 39-43. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/NaUKMApp_2011_123_10.

71. Ткаченко М. В. Чинники професійного самовизначення учнів як фактор самореалізації особистості / М. В. Ткаченко // Освіта та розвиток обдарованої особистості. – 2013. – № 12. – С. 70-78. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Otros_2013_12_16.

72. Ткачук І. І. Професійна орієнтація в сучасній школі: кращі методичні розробки практичних психологів і соціальних педагогів малокомплектних загальноосвітніх навчальних закладів, навчально-виховних об'єднань, навчально-виховних комплексів : методичні рекомендації [Електронні дані] / авт. кол. за наук. ред. І. І. Ткачук. – К.: УНМЦ практичної психології і соціальної роботи, 2017. – 115 с.

73. Федун Л.М. Сучасні методи активізації професійного самовизначення старшокласників / Актуальні проблеми професійної орієнтації та професійного навчання населення, 2011. – С. 288-299.

74. Шабдінов М. Модель формування готовності старшокласників до професійного самовизначення / М. Шабдінов // Психолого-педагогічні проблеми сільської школи. – 2011. – № 39(2). – С. 198-205. – Режим доступу: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ppps_2011_39\(2\)_31](http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ppps_2011_39(2)_31).

75. Шавир П. А. К проблеме успешности профессионального самоопределения студентов // Формирование социальной и профессиональной зрелости студентов: Сборн. научн. тр. / Отв. ред. В. Д. Семенова. – Свердловск, 1985. – С. 91-102.

76. Шендрик И. Г. Психологические особенности самоопределения на этапе перехода от детства к взрослости: Автореф. дис. канд. психол. наук. – М., 1989. – 24 с.

77. Шиделко А. Професійне самовизначення молоді особистості / А. Шиделко // Молодь і ринок. – 2013. – № 8. – С. 46-50. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Mir_2013_8_11.

78. Яковенко Т. Становище homo economicus у суспільстві споживання: від комфорту до екозагрози / Тетяна Яковенко // Вісник Львівського університету. Серія філософські науки. – 2012. – Вип. 15. – С. 89-95.

79. Boy, Angelo V., and Gerald J. Pine. “A Lesson in Self-Determination.” *The Clearing House* 36, no. 6 (1962): 370-72. www.jstor.org/stable/30191352.

80. Field S., Hoffman A. and Posh M. (1997). Self-determination in adolescence. Development perspective. *Correctional and special education*, 18 (5), 285-293. <https://doi.org/10.1177/074193259701800504>

81. Ramsey, Marl E., and Richard P. Manatt. “Self Concept and the School Professional”. *American Secondary Education* 3, no. 3 (1973): 34-38. www.jstor.org/stable/41062918.

Тест смысложизненных ориентаций

Инструкция: Вам будут предложены пары противоположных утверждений. Ваша задача – выбрать одно из двух утверждений, которое, по вашему мнению, больше соответствует действительности, и отметить одну из цифр 1,2,3, в зависимости от того, насколько вы уверены в выборе (или 0, если оба утверждения, на ваш взгляд, одинаково верны).

1.	Обычно мне очень скучно.	3210123	Обычно я полон энергии.
2.	Жизнь кажется мне всегда волнующей и захватывающей.	3210123	Жизнь кажется мне совершенно спокойной и рутинной.
3.	В жизни я не имею определенных целей и намерений.	3210123	В жизни я имею очень ясные цели и намерения.
4.	Моя жизнь представляется мне крайне бессмысленной и бесцельной.	3210123	Моя жизнь представляется мне вполне осмысленной и целеустремленной.
5.	Каждый день кажется мне всегда новым и непохожим на другие.	3210123	Каждый день кажется мне совершенно похожим на все другие.
6.	Когда я уйду на пенсию, я займусь интересными вещами, которыми всегда мечтал заняться.	3210123	Когда я уйду на пенсию, я постараюсь не обременять себя никакими заботами.
7.	Моя жизнь сложилась именно так, как я мечтал.	3210123	Моя жизнь сложилась совсем не так, как я мечтал.
8.	Я не добился успехов в осуществлении своих жизненных планов.	3210123	Я осуществил многое из того, что было мною запланировано.
9.	Моя жизнь пуста и неинтересна.	3210123	Моя жизнь наполнена интересными делами.
10.	Если бы мне пришлось подводить сегодня итог моей жизни, то я бы сказал, что она была вполне осмысленной.	3210123	Если бы мне пришлось подводить сегодня итог моей жизни, то я бы сказал, что она не имела смысла.
11.	Если бы я мог выбирать, то я бы построил свою жизнь совершенно иначе.	3210123	Если бы я мог выбирать, то бы прожил жизнь еще раз так же, как живу сейчас.
12.	Когда я смотрю на окружающий меня мир, он часто приводит меня в растерянность и беспокойство.	3210123	Когда я смотрю на окружающий меня мир, он совсем не вызывает у меня беспокойства и растерянности.
13.	Я человек очень обязательный.	3210123	Я человек совсем не обязательный.
14.	Я полагаю, что человек имеет возможность осуществить свой жизненный выбор по своему желанию.	3210123	Я полагаю, что человек лишен возможности выбирать из-за влияния природных способностей, и обстоятельств
15.	Я определенно могу назвать себя целеустремленным человеком.	3210123	Я не могу назвать себя целеустремленным человеком.

16.	В жизни я еще не нашел своего призвания и ясных целей.	3210123	В жизни я нашел свое призвание и цели.
17.	Мои жизненные взгляды еще не определились.	3210123	Мои жизненные взгляды вполне определились.
18.	Я считаю, что мне удалось найти призвание и интересные цели в жизни.	3210123	Я едва ли способен найти призвание и интересные цели в жизни.
19.	Моя жизнь в моих руках, и я сам управляю ею.	3210123	Моя жизнь не подвластна мне, и она управляется внешними событиями.
20.	Мои повседневные дела приносят мне удовольствие и удовлетворение.	3210123	Мои повседневные дела приносят мне сплошные неприятности и переживания.

Обработка результатов сводится к суммированию числовых значений для всех 20 шкал и переводу суммарного балла в стандартные значения. Для подсчета баллов необходимо перевести отмеченные испытуемым позиции на симметричной шкале 3 2 1 0 1 2 3 в оценки по восходящей или нисходящей асимметричной шкале по следующему правилу:

В восходящую шкалу 1234567 переводятся пункты 1, 3, 4, 8, 9, 11, 12, 16, 17.

В нисходящую шкалу 7654321 переводятся пункты 2, 5, 6, 7, 10, 13, 14, 15, 18, 19, 20.

Восходящая последовательность градаций (от 1 до 7) чередуется с нисходящей (от 7 до 1), причем максимальный балл (7) всегда соответствует полюсу наличия цели в жизни, а минимальный балл (1) – полюсу ее отсутствия.

Например, если по первому пункту у Вас был следующий результат 3210123, то после перевода в восходящую шкалу вы получите 5 баллов.

Если по второму пункту у Вас был похожий результат по начальной шкале: 3210123, то после перевода в нисходящую шкалу вы получите 3 балла.

После перевода всех двадцати пунктов в восходящие или нисходящие шкалы суммируются баллы по соответствующим субшкалам и заносятся в таблицу.

Субшкала 1 (Цели) – подсчитывается суммированием пунктов (пп.) 3, 4, 10, 16, 17, 18.;

Субшкала 2 (Процесс) – пп. 1, 2, 4, 5, 7, 9.;

Субшкала 3 (Результат) – пп. 8, 9, 10, 12, 20.;

Субшкала 4 (Локус контроля – Я) – пп. 1, 15, 16, 19.;

Субшкала 5 (Локус контроля – жизнь) – пп. 7, 10, 11, 14, 18, 19.

Додаток Б

Опросник ЦОЛ

Перед Вами список различных ценностей, каждой из которых человек может обладать, а может и не обладать. Для одного очень важно одно, для другого – иное. Мы просим Вас оценить, насколько важно Вам обладать этими ценностями, независимо от того, есть они у Вас или нет.

Мы просим оценить их по семибальной шкале. Цифры обозначают:

- совершенно не важно, есть у меня это качество или нет
- скорее не важно, чем важно
- не очень важно
- важно в средней степени
- скорее важно, чем не важно
- очень важно
- обладать этим качеством для меня самое главное в жизни.

Прежде ознакомьтесь со всем списком ценностей, а затем по очереди оцените каждую. Свою оценку (цифру от 1 до 7) напишите на бланке для ответов в клеточку, соответствующую номеру.

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
11	12	13	14	15	16	17	18	19	20
21	22	23	24	25	26	27	28	29	30
31	32	33	34	35	36	37	38	39	40
41	42	43	44	45	46	47	48	49	50
1.	Быть образованным (иметь широкие и глубокие знания, высокую общую культуру).				28.	Уметь быстро оценить и предвидеть возможные варианты хода событий.			
2.	Одеваться по моде.				29.	Быть требовательным к себе.			
3.	Быстро овладевать профессиональными умениями.				30.	Выполнять отдельные важные общественные поручения в своем коллективе (в группе, общечитии).			
4.	Быть в курсе последних местных новостей								
5.	Быть смелым в принятии решений.				31.	Стараться расширить свой кругозор, повысить образование, общую культуру и интеллект.			
6.	Уметь понимать ошибки и заблуждения других людей.								
7.	Понимать прекрасное в человеке,				32.	Получать высокую заработную плату.			
8.	природе и искусстве.								
9.	(уметь учить и воспитывать людей). Быть скромным.				33.	Приобрести богатый профессиональный опыт.			
10.	Заниматься общественной работой в				34.	Испытывать удовлетворение от общения с товарищами по производственным и непроизводственным вопросам.			
11.	группе. Знать последние достижения науки и техники в своей профессиональной								
12.	области. Иметь свою благоустроенную квартиру.				35.	Быть настойчивым и упорным в преодолении трудностей и достижении цели.			
13.	Сознавать, понимать полезность				36.	Быть бескорыстным.			
14.	своего труда для других людей. Иметь возможность общаться с				37.	Любить людей, уважать их, быть чутким к их взглядам, обычаям,			

	товарищами.		привычкам.
15.	Быть инициативным, самостоятельным	38.	Обладать организаторскими способностями, уметь организовать, мобилизовать, сплотить труд и отдых людей.
16.	в решении задач. Быть искренним в отношениях с людьми.		
17.	Быть уверенным в себе и своих силах.	39.	Быть самокритичным, критически относиться к достигнутому.
18.	Уметь устанавливать хорошие отношения с нужными людьми.	40.	Работать в дружине, по охране порядка и т.п.
19.	Иметь чувство собственного достоинства.	41.	Иметь собственное мнение по самым разным производственным и житейским вопросам.
20.	Заниматься общественной работой	42.	Быть материально обеспеченным.
	или работать в выборных органах училища (техникума).	43.	Быть хорошим специалистом, до тонкостей знающим свое дело.
21.	Быть зрелым, мудрым в суждениях, опираться на здравый смысл в	44.	Быть в хороших отношениях с товарищами по учебе.
22.	понимании жизни. Иметь личную автомашину.	45.	Уметь владеть собой в трудных жизненных ситуациях.
23.	Получать удовольствие от процесса труда.	46.	Быть готовым словом и делом помочь другим людям.
24.	Отдыхать в приятном общении с друзьями.	47.	Быть жизнерадостным, иметь чувство юмора.
25.	Уметь быстро решать производственные и житейские вопросы.	48.	Быть выносливым, способным длительно и напряженно трудиться.
26.	Быть ответственным за порученное дело.	49.	Стремиться к самоусовершенствованию.
27.	Уметь почувствовать и сопереживать горе, беду другого человека.	50.	Участвовать в решении общественных и государственных вопросов.

Додаток В

Анкета жизненного и профессионального самоопределения старшеклассника

Ф.И.О. _____ полных лет _____

Стоит ли в наше время честно трудиться? Почему?

Зачем учиться после школы, ведь можно и так прекрасно устроиться?

Ради чего ты собираешься прожить свою жизнь (в чем ты видишь ее смысл)?

Выбрал ли ты профессию, если да, то какую?

Выдели основные этапы на пути к твоей профессиональной мечте (что собираешься делать после школы)?

Что ты знаешь о своей будущей профессии?

- предмет, содержание и условия труда _____
- профессионально важные качества _____
- где можно получить эту профессию _____
- востребованность профессии на рынке труда _____

Что повлияло на твой выбор (обведи нужное):

- самостоятельно принял(а) решение;
- посоветовали родители (родственники);
- посоветовали друзья;
- влияние оказали занятия с психологом;
- что-то другое _____

Какие твои собственные недостатки могут помешать тебе на пути к профессиональной цели? Если можно, напиши что – то кроме лени, ведь многие, например, невнимательны, стеснительны, имеют проблемы со здоровьем и т.д.

Как ты собираешься работать над собой и готовиться к профессии?

Кто и что могут помешать тебе в реализации твоих профессиональных планов (какие люди и обстоятельства)?

Как ты собираешься преодолевать эти внешние препятствия?

Есть ли у тебя резервные варианты на случай неудачи по основному варианту?

Что ты уже сейчас делаешь для подготовки к избранной профессии и для поступления в соответствующее учебное заведение? Напиши, что ты делаешь кроме хорошей учебы в школе?

Если ты еще не выбрал будущую профессию или сомневаешься в своем выборе, то почему (обведи нужное):

- плохо знаю мир профессий
- плохо знаю свои возможности
- не могу выбрать из нескольких вариантов
- не знаю, как выбрать профессию

другой вариант _____